אוצר החיים

כי חיים הם למצאיהם
(משלי ד׳, כ״ב)

ירחון לתורה, לספרות ולדברי ימי ישראל.

תנאי החתימה לשנה שני דולרים

ערוך בידי
הרב חיים יהודה עהרענרייך

כתובת המערכת וההנהלה:
Humenné
Cechoslowakia.

ב״ה שנה תשיעית — הומעננע תשרי־מרחשון תרצ״ג — מחברת א־ב

OZAR HACHAIM

Abhandlungen über Wissenschaft
und Geschichte des Judentums.
Redacteur:
Rabbiner Ch. L. EHRENREICH.

IX Jahrg. Humenné, Tischri—Marchesvan 5693. Heft 1-2

התוכן:

Buchdruckerei SAMUEL KLEIN Berehovo, (Beregsas) Cechoslowakia.

הובבי ודורשי תורת וספרות ישראל!!!

כתבו וחתמו בספר "החיים ועושר וכבוד"*)

של ירהוננו
לשנה התשיעית. תרצ"ג.

*) ספרע הזה מעשה ידי מר ס. מרקוס. הרבורג (גרמניה)

לוח־התקון באוצר־החיים תרצ"ב

עמוד 188—189

עמוד 188 בהשורה האחרונה צ"ל »שחשפתי«, תחת »שחפשתי«.
עמוד 189 שורה 13 צ"ל »כי ככה אף«. תחת »אף כי«.
שם שורה 14 צ"ל »תלמודין« תחת »תלמידין«.
שם שורה 21 צ"ל »פרת« תחת »פרס«.
שם שורה 25 צ"ל »רכוש ורכוש« תחת »רכיש ורכיש«. צ"ל »שכל« תחת »וכל«.
שם שורה 27 צ"ל »ואתבחיש« תחת »ואתבחישי« וצ"ל »ואתכתש« תחת »ואתכחש«.

באחרונה נזכרתי היב"ע עמ"ש: וישב ישראל בארץ מצרים (בראשית מ"ז כ"ז) ויתיב ישראל בארעא דמצרים ובנו להון בתי מדרשין, ממש כדברי כי עמודיא דארעא ביהמ"ד שבין העמודים. וגם פה ארעא כמו התם עמודיא דארעא.

דוד גאלאמב הוב, אנגליה.

פרס א' לחותמי „אוצר החיים" !!!

החותמים ששלמו והמזדרזים במשלוח דמי החתימה מקבלים את 10 ספרים שיצאו לאור על ידי העורך הרב חיים יהודה עהרענרייך במחיר זול מאוד רק בעד 5 דולרים עם המשלוח.

ואלה הספרים שי"ל ע"י:

1) ספר הפרדס לרש"י ז"ל
2) פירוש י"ג מדות לרבינו סעדיה גאון ז"ל
3) ספר אבודרהם השלם ח"א
4) ספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנער ז"ל
5) תשובות הגאונים מן הגניזה
6) חפץ ה' לאור החיים ז"ל
7) מנחת קנאות למהר"ץ חיות ז"ל
8) כתבי רבי עזריקם ספרא
9) שיטה מקובצת למסכת ביצה
10) ספר התמיד לרבינו ראובן בן חיים ז"ל

מכתב אל אח־ברעה.

(לראשית השנה התשיעית)

אח־ברעה, נכבד ויקר, מאוד נעלה!

במחברת זו נכנס ירחוני „אוצר־החיים“ לשנתו התשיעית.

כמדמה לי, שאין צורך להשמיע לאזניך דברים על ערכו הספרותי של אוצרי. טבעו, כבר נודע בשער בת רבים — והכל מודים על זכות קיומו.

גלוי וידוע לפניך, אח־ברעה, כי בכל כחי עבדתי את עבודתי עבודת הקדש לקבוע באוצרי ממבחר היצירות בכל המקצועות בתורת ישראל וספרותו. הן בבינה במקרא, הן במחקר התלמודים והמדרשים, הן בספרות תורנית־מדעית והן בבינתי־בספרים. אוצרי הלך הלך והתפתח, הלך הלך והשתכלל, עד כי משך אליו טובי הכחות של הגאונים, החכמים והסופרים בדורנו, העוסקים בתורה וחכמה לשמה.

אמנם, אתה ידעת כי אוצרי הוא „בריה בפני עצמה“, אין בו מן הקצונית, ואין בו מן הבטלנות. כל דבריו נאמרו בחכמה בינה ודעת — אמנם נאמן לרוח ישראל־סבא. עיני אוצרי אינן תלויות לשום מפלגה או חברה — מטרתי רק להגדיל תורת ישראל ולהאדירה. ובדרך שהתוה לו, ילך אי"ה גם לעתיד. ועל־כן כל קיומו בידי החותמים — המשלמים את דמי חתימתם.

ומאמין אני, שאתה אשר היית מן החלוצים הראשונים להיות לי לאחי־עזר ולאחי־סמך, ורק בזכותך זכיתי להמשיך את עבודתי ולהביאה עד הלום — לא תפסיק את אהבתך ממני לעולם, וגם לעתיד תעמוד לימיני להרם קרן אוצרי.

כן, לולא עזרתך לא יכולתי קום עד היום, — כי „אם אין קמח אין תורה“. לולא עזרתך לא היה יכול להופיע אף גליון אחד — כי המדפיס בא בשברו, הוא איננו רוצה ב„מה אני בחנם אף אתה בחנם“.

ואם עד היום הזה רק בנס עמד אוצרי חי — וכמעט אי־אפשר היה לו להתקיים בדרך־הטבע — ולמה לי לכסות, אוי לי אם אומר או לי אם לא אומר, כי הרבה מן החותמים לא שלמו עדיין את דמי חתימתם אף לבסוף, ולמרות כי אוצרי רצוי הוא לרוב אחיו — יצא חנם אין כסף; אם כן, בשעת המשבר הכלכלי הנורא השורר כעת בכל העולם בכלל ובעולם־הספרות בפרט — מה תהא עליו?

על כן אחי־בדעה, אליך אקרא: הרוצה אתה בקיומו של אוצרי — הבמה היחידה בעברית לתורת ישראל ודברי ימי חייו — או לא?
הרוצה אתה להשאיר בחיים את „אוצר החיים", כלי־תשמישו של תלמידי־חכמים וסופרים — או תאמר לדונו, חס־ושלום, בגזירת כליון?

ראה אנכי נותן לפניך היום את אוצרי — בידך הנני מוסר גורלו, בידך להחיותו ובידך לכלותו.

אם תרצה יוכל להתקיים — אם תרצה גם עלה יעלה.

ולא אפונה כי חכם כמותך היודע לערוך ערך עבודתי עד היום — לא תרצה לראות, חס ושלום, באבדן אוצרי.

בוא ומהר לעזרתי — להקים התורה הזאת גם לעתיד.

בוא ועזור לי ללחום מלחמת קיומו — תן לי היכולת לקיים אותו.

אני בכל כחי הנני מוכן ומזומן, בעזרת השם, לעמוד על משמרתי, להפיח באוצרי רוח־חיים, חיים של תורה, חיים של חכמה, חיים של מסורה — אבל בידך, אחי־בדעה, להחזיק בו את החיים.

הסתכל בשלשה דברים — ואי אתה בא לידי חרבנו.

א) החתום על אוצרי, ושלם את דמי התימתך, אבל מיד.

ב) החתם על אוצרי גם אחרים, מכיריך וידידיך, אבל מיד.

ג) עשה למען אוצרי אצל קהלתך שיתמכו בו בנדבת לכם, אבל מיד.

ואם אתה תעשה את שלך, ביתר שאת וביתר עז, אבוא גם אני אחריך להגדיל את אוצרי ולהרבות המדורים שלו, באופן שבו ימצאו מקום כל המקצועות שבתורה. ואם ירחיב ה' את גבול אוצרי אקבע גם מקום לשאלות הזמן, לעניני חנוך, ואודיע את הנעשה והנשמע בעולם הספרות־היהדות.

סוף דבר: בידך, אחי־בדעה, גורלו של אוצרי — אם לחסד או לשבט.

לתשובתך מאהבה אחכה בכליון עינים במוקדם האפשר.

שלך בברכת־התורה־ועבודה
הרב חיים יהודה עהרענרייך
העורך

הרב חיים יהודה עהרענרייך

משדה החקירה־המדעית בספרות־התלמודית.

לצערי הגדול »שאלת התוצאה־החדשה של התלמוד (בבלי־ירושלמי) בתכנית־מדעית וברוח ישראל־סבא« 1) — עדיין במקומה עומדת. למרות כי טובי עמנו, רבותינו הגאונים והגדולים, חכמינו החוקרים והמבקרים, בארץ ובגולה, יודעים ומודים כי שאלה זו תופסת מקום חשוב בבנין עתידתנו־הרוחני — עדיין לא זכינו לראות בבנינו של התלמוד־השלם.

אמנם אף אם לא זכינו עדיין ל»תלמוד השלם« כזה — החקירה־המדעית בים־התלמוד הולכת ומתקדמת, הולכת ומתעשרת מיום ליום. בזמננו הופיעו כמה ספרים ומאמרים חשובים בשדה־התלמוד, במקצועות שונות שבה — באורים נמרצים למקומות הקשים וסתומים, קבוץ השנויים וחלופי הגרסאות על־פי כתבי־היד ודפוסים, ברור הסוגיות והשיטות, מראה־מקומות, מפתחות שונות, חדושים בפילולוגיה, ליקסיקוגרפיה, היסטוריה וטופוגרפיה ועוד ועוד — הממציאים חומר ולבנים הדרוש לבנין היצירה של התלמוד־השלם. ותקותי חזקה אצלי כי סוף־כל־סוף יתאגדו מיטב־הכחות שבין יודעי התלמוד, שבארץ ישראל ישבחוץ לארץ, לאגודה אחת, ויביאו את כל החומר הרב, שהכין כל חכם וחכם במקצועו, לפונדק אחד, ויבנו את בית־התלמוד מן היסוד עד הגג, משוכלל בשלמות־הנרצה.

מאמין אני, כי תלמוד מוגה ומבואר, תלמוד השלם — בוא יבוא.

*

בין כל המחקרים־בתלמוד שהופיעו בזמן האחרון, ראויה בראשונה לתשומת לב תוצאת התלמוד בצורה מודרנית, עם סימני ההפסק והערות 2) — כי היא »מלאכה הצריכה לגופו« של התלמוד.

המסדר והמבאר הרב בורנשטיין אומר »לתקן בדק בבית ישראל אשר מקום הניחו דורות הראשונים להתגדר בו. הבא ללמוד בזה הספר הקדוש תלמוד־בבלי... והיה הספר ההוא כספר סתום וחתום... בהיות הספר כולו מקשה בלי סימני הפסק, ואין מגיד דבר: איפה מקום חניית המאמר העיקר, ואיפה המאמר המוסגר,הטפל והשאול? איפה מתחלת השאלה והקושיא והיכן סיומה? והתחלת התשובה והתירוץ, איה מקומה? לכן נתתי בלבי לסמנם בסימני הפסק הנהוגים..«

בעזרת ה»כללים« שהציג המו״ל בראש הספר, סלל לפני הלומד בתלמוד שלפניו את הדרך הנכונה להבנת הענין על־ידי הסימנים שסימן בו.

ובשולי הגליון הוסיף »הערות, המבארות בקיצור נמרץ את הצגת הסימנים שלמעלה ומציינות את המקורות להכרעה, ואת המקומות שנשארו, לע״ד, בלי הכרעה«.

---

1) ראה אוצר־החיים תרצ״א עמוד 29-31, 61-65.

2) מסכת ברכות מן תלמוד־בבלי, עם פירש רש״י, מסורת הש״ס, עין משפט, נר מצוה ותורה אור, הכל עם סימני ההפסק והערות, ערוך ומסודר ע״י הרב שבתי בורנשטיין חלק ראשון. הוצאת תלמוד־בבלי, תרצ״ב ירושלם. דפוס פנחס עניו ירושלם. 166-8 ע׳ 4.

הרב ב. מצטיין מאד בהרגשתו הדקה מן הדקה להפריד בין הדבקים ולעשות כל פרשה ופרשה ל»חתיכה בפני עצמה«. הוא מבליט את מאמרו של כל אחד ואחד, מגביל מקום המאמר המוסגר ומראה על העדר מלה או מלים. הוא יודע להבחין בין המקשה והמתרץ הקודמים ובין המקשה והמתרץ האחרים. (השוה פ"א הערה כח), בין מה שהוא מדברי האומר ובין מה שהוא מדברי מסדר הגמרא. (שם הערה קמז). פה אנו רואים עבודה ענקית, חקירה זהירות, דרישה דייקנית — עד קצה האחרון. בכל דבור ודבור שבו, אתה מוציא חדוש.

אמנם על מדוכה זו — ש»אין התורה נקנית אלא בסימנין« (עירובין נד:) — כבר ישב ר' אלכסנדר פריעדמאנן במחברתו »סימני הפסקה בתלמוד« (ווארשא תרע"ג 24 עמודים). והרים קולו »להנהיג סימני ההפסקה...« ואף הוא היה מתכוין כנגד הטוען שיטען: »ראה זה חדש הוא«, ו»אסור לשנות ממטבע שטבעו חכמינו ז"ל« — והשיב: שכבר היה לעולמים »בדפוסי הש"ס שלנו הרבה ציונים וסימנים«; כמו נקודה, שתי נקודות, סימני הסגירה וההוספה ועוד. ומדוע יגרע חלק שאר סימנים וציונים, יותר מחלק הציונים שכבר נקבעו בתלמוד, שגם המה בודאי אינם הלכה למשה מסיני?

ואל תהא מלאכה זו קלה בעיניך. »לא יאומן כי יסופר — כותב הרב ב. בהקדמתו — גודל היגיעה שיגעתי בזה לדון על כל תג ותג, בנתוח המאמרים והמלים ולהכריע באופן הצגת סימניהם. הרבה, הרבה פעמים עברתי על הספר, ובכל פעם נתעוררו אצלי ספקות חדשות, ובתוכם ספקות כאלה, שלא נתעוררו אולי מעולם בלב איש כשהתלמוד לא היה מסומן בסימנים...«

ובאמת יש כמה וכמה מקומות בש"ס שקשה לדעת את הפסקיהם. הרי לפנינו מיד במשנה הראשונה להמסכת הראשונה בתלמוד, הנה ללשון הראשון שבגמרא (ברכות ג.) רישא רבי אליעזר הוא, וללשון השני, שם, רישא לאו רבי אליעזר הוא. והנה הרב ב. פסק כלישנא קמא. (ראה שם הערה א'). ומילתא דפשיטא ליה עדיין ספק הוא בידי. השוה מ"ש באוצר־החיים תרפ"ה עמוד ב' והלאה, בבאור למשנה זו, וצרף לזה מ"ש באוצר־החיים תרצ"א ע' 173 ואכמ"ל.

אמנם כבר השיב על זה בעל »סימני הפסקה בתלמוד« שם, ש»אף בתורה שבכתב יש כעין זה: חמש מקראות שבתורה אין להן הכרע«. אם כן יהיו גם בש"ס כמה וכמה מקומות שאין להן הכרע. והיכא דאפשר אפשר, והיכא דלא אפשר לא אפשר.

הרב ב. הרכין את ראשו לעבודה גדולה וקשה. ואם שיש לי להעיר פה ושם הערות שונות, (שאחזור אי"ה עוד עליהם), עלינו להכיר ולהוקיר את פעלו. כי זהו הנסיון הראשון מעין עבודה זו — וכל התחלות קשות. יזכהו השם שיוציא מתחת ידיו את כל התלמוד מתוקן ומסומן.

---

3) »תלמוד אין יידיש« פרי עבודת ד"ר יעקב מאיר זאלקינד.
מודה אני כי ברוח־אדושית לקחתי בידי את ה»תלמוד אין יידיש«, לצאת בו

3) פארלאג "תלמוד". תלמוד אין יידיש דריטער באנד. מסכת דמאי איבערזעצט און ערקלערט פון ד"ר יעקב מאיר זאלקינד. העברעישער טעקסט מיט נקוד, גענויע איבערזעצונג, אויספירלאכסטער

ידי חובת בקור — כי אינני מן הנוחים אחרי תרגומי־לעז מן התלמוד. אין התלמוד ניתן לקרות — כי אם ללמוד. ואלולי הפירושים המקובלים מדור דור וההסבר של דברים בעל־פה שמצרף הלומד אל הדברים שבכתב — לא ימצא ידיו ורגליו בבית־מדרשם של התנאים והאמוראים. ומי שאין לו יד ושם בהתלמוד ככתוב לפנינו, לא יבין גם את התלמוד־המתורגם. והדברים ברורים לכל, עד שאין צריכים ראיה.

אמנם אחרי שעברתי על פני מלאכתו של ז. ראיתי, כי לא הרי תרגומו כתרגומים שקדמו לו. מלאכתו היא מלאכת מחשבת לשם הרחבת דעת התלמוד ללא יודעים — ואף ליודעים. אין לפנינו תרגום בלבד, אלא גם פירוש רחב ועמוק, עד שיפרט לך הכתוב בו. והתרגום והפירוש כל־כך פשוטים וקרובים ללב, שגם האיש שלא למד מעולם בתלמוד, יכול להבין אותו על בוריו.

בעבודה רבה וענקית זו, השקיע המחבר הנכבד את בקיאתו בכל התלמוד ומפרשיו, את ידיעתו במדעים אחרים, ואת חריפתו לפרש שמעתתא אליבא דאמיתי. ועבודה כזו גם אינה יכולה להעשות בלי אהבה גדולה לה', לתורתו, לעמו ולארצו, בכל התלהבותה של נשמת יהדות.

את הטקסט של המשנה תקן על־פי הגירסאות הכי נכונות וישרות. והוא מנוקד כלו. בסוף כל משנה מראה מקום על הנוסחאות השונות, נותן ציונים לכל מקום שנזכרה המשנה, בתלמוד ובספרים, וקובע ההלכה בהרמב״ם ובשלחן־ערוך.

התרגום לעצמו הוא מלאכת־אמנות. אבל כבר אמרתי, שאין להתרגום לעצמו שום ערך־שמושי — לולא הפירוש הנפלא שצרף לו.

בפירושו הוא אומן־יד להביא כל חלוקי־הדעות של מפרשי־המשנה בקצור נמרץ — ועכ״ז במלוא־המובן. את רובי הפירושים שקל ובחן לכוון להפירוש המתאים יותר לפשוטו של דבר — ובמקום שלא יכול להסכם אף לפירוש אחד, הביא משלו. ולהערותיו של שקלי וטרי קבע מדור מיוחד. בפירושו הוא נותן גם ידיעות היסטוריות על אומרי ההלכה ועל זמנם ומאורעותיהם. בהציורים, והדיגרמים, ובמפת א״י הוא מאיר עיני הלומד בהבנת הדברים של ידיעות הבוטניק, הגאומטריא והגיאוגרפיא שבמשנה.

אמת כי נצטערתי מתחילה שעשה פירושו בלשון היהדות המדוברת — אמנם מיד חזרתי בי, ואדרבא אמינא לו יישר כחו וחילו, כי נתן יד ל»יהודים־פשוטים« שיכנסו לפרדס־המשנה — ויצאו בשלום.

אין כאן מקום מוכשר לישא וליתן בכל חדוש שנתחדש בפירושו — כי לזה דרוש מדור מיוחד. ואם ירחיב ה' את גבול אוצרי אפרסם הערותי עליהם.

צר לי מאד כי מעבודתו למסכת ברכות ופאה לא יכולתי להנות — אמנם הבטיחני המחבר הנכבד כי בקרוב יצאו לאור בתוצאה שניה, ואקבלם. והלואי יזכה להו״ל את תרגומו ופירושו על כל התלמוד.

פירוש, נוסחות, ציונים, הלכה, הערות, קארטע פון ארץ ישראל און אילוסטראציעס: . . לאנדאן ה' תרפ״ט, ב. וויינבערגס דרוקקעריי לאנדאן. 126-2 עמודים, אילוסטרציות ומפת הארץ 3 עמודים 2.

... פערטער באנד מסכת כלאים... 130 דיאגראמען און 85 אילוסטראציעס. . . לאנדאן ה' תרל״ב... 162-2 עמודים, דיוגרמים 10 עמו' ואילוסטרציות 22 עמו', רשימת הקונים 4 עמודים 2.

»משנה מפורשת« — שונה לנו הרב ס. צ. שמש. 4)

»חדוש של »הוצאת משנה מפורשת« הוא בעקרו בסדרו החדש, שבאור המלים ובאור הענין מחולקים, באור המלים הנקרא לשון המשנה מעתיק ומבאר באופן קל המלים שאינם רגילים במקרא גם הביא שרש המלה, ולפעמים גם מקורה במקרא. באור הענין הנקרא פירש המשנה נותן באופן קל את הבנת המשנה לפי פשוטה«.

על אלה הקדים המחבר מבוא, סקירה קצרה ממהות המשנה בכללה, זמנה וסדרה, לשונה וסגנונה; מסכת ברכות ותוכנה, והחכמים ודרכי למודם במסכת הזאת. ובסוף הספר קבע הערות ומקורות.

בפירושו אנו מוצאים פירושים המתקבלים על הלב: בפ"א מ"ב לא הפסיד, לא עבר על »לא תוסיפו ולא תגרעו ממנו«. שם מ"ח לא זכיתי, לא יכולתי לברר. בפ"ד מ"ד בכל פרשת העבור, תפלה המפורשת של העובר לפני התיבה. מעניין מאד פירושו ל»גבורות גשמים« בפ"ה מ"ב. בפ"ה מ"ד ואם אין שם כהן אלא הוא, אפילו אין כהן מלבד החזן. בפ"ז מ"ג אחד עשרה ואחד עשרה רבוא, תמיד ככה, אם המזמן משלים את המספר הדרוש אומר »נברך« ואם יש המספר חוץ ממנו אומר »ברכו«.

המחבר השתמש הרבה בבאוריו של רש"י פין להמשנה, נדפסו ב»כנסת ישראל« ווארשא תרמ"ח, אמנם לא זכר את שמו עליהם.

יש להעיר: לפ"ב מ"א המקרא, ראה תוספתא ברכות פ"ב כ"א יש שם מקרא ותפלה. — לפ"ד מ"א פלג המנחה, ראה דניאל ז, כה ופלג עדן. — לבאורו בירושלמי פ"ח מ"ח תפתר בע"ז של ישראל, ראה בפירושו של לונץ שם. — בפירושו לפ"ז מ"ב עד כמה מזמנין, עד כמה יאכל שיהיה חיוב בזמון; סר הדקדוקי של פין דמלת »עד« במשנתנו זאת, איננה מדויקה יפה, לפי שענינה תמיד להוראת הגבול ממקום ההתחלה כידוע, ולדבריו א"ש.

בכלל, ה»משנה מפורשת« היא עבודה חשובה וראויה לתמיכה.

הרב משה ליטר הציל מן »זוטו של ים« — ים התלמוד —. פנינים ומרגליות. 5)

שיטת המחבר: »על־פי מעשים ועובדות קטני־ערך לכאורה, בחיי התנא או האמורא אפשר למצוא את תקות חוט השני שבשיטת אותו תנא או אמורא בעל המאמר ואפשר לעמוד על רוח השקפתו, אשר הסיבהו לבוא לידי מסקנת הנחתו. מאורע גדול או קטן בחיי האומה או בחייהם הפרטיים של חכמי התלמוד גרם להם להוציא משפטם ודעתם על הענין שדנו בו«. — שיטה זו ה»עתיקה כתלמוד גופא«, חזרה ונתחדשה על־ידי מר א. מ. פיורקא ב»בית המדרש החדש« שלו (גריבה תרפח—תרפ"ט) ואחריו עשה לו »שם עולם« הרב מר ר. מרגליות,

---

4) משנה מפורשת. מסכת ברכות עם שני באורים מספיקים, באור הענין, ובאור המלים בסדר נכון. (עם מבוא והערות ומקורות.) מאת ס. צ. שמש... ירושלם תרפ"ע. דפוס מוריה... 4, 12, 29, 25 עמודים 8.

5) זוטו של ים באורים ודברי מחקר בתלמוד ומדריך בדברי חכמים והגיונים מאת משה ליטר. וינה. בהוצאת המחבר. תרצ"ב. (נסדר בדפוס נ. קרוננברג. בילגוריי, פולניה). 433 עמודים 8.

(ראה אוצר־החיים תרצ"ב עמוד 60) ועל פיה נדרשו על ידם כמה מאמרים בדברי חכז"ל. אמנם המחבר דילן הצליח בה ביתר שאת וביתר אומנית.

בספר זה אתה מוציא באורים טובים מאוד, היוצאים על ידי בקיאתו של המחבר בספרות התלמודית, עד להפליא. אמנם באיזהו מקומן של באוריו יש מן הרוחק הרבה. בעמוד 14 נעים לשמוע באורו »להאי שופרא«, אמנם מצינו האי לישנא גם בע"ז כ. »ואף ר"ע ראה אשת טורנוסרופוס הרשע... בכה דהאי שופרא בלי עפרא«. — בעמוד 16—17 הפליא לפרש דברי ריו"ח בברכות ח. אולם פירושו בדברי רש"י ביצה ו. אינו עולה יפה. והשווה מ"ש באוצר־החיים תרפ"ו עמוד 10. — לעמוד 29 ראה כי"מ הגי' »קלסתראה« ובכ"נ »קלוסטאה« וצ"ל »קלוסטראה«. — ריח דרושי נופח מהמאמרים בעמוד 21, 71 — לעמוד 40 כ"ה בכ"נ ובכי'. — לעמוד 381 אות כ"ב, עיין רד"ק והרד"א ושד"ל שכולם יגעו לפרש הלשון »לשלום«.

למרות כי פה ושם יש להעיר על דבריו — ספרו בכלל הוא כלו נאה, כלו יאה. והוא נדפס גם בהדור מאד. ראוי הספר הזה בבית כל אוהב וחובב ספרותנו.

בספר »לקורות התהוות הבבלי« 6) נושא ונותן החה"ש מר א ב ר ה ם ו ו י י ס בתורת מונחי התלמוד: ג ו פ א ו א מ ר מ ר. אודות הטרמיניות האלו הסתפקו הלקסיקוגרפים והטרמינולוגים ברשימה קצרה. ועד שבטרמינוס »גופא« מצאו מפרשי התלמוד עוד ענין לענות בו, שתקו בכלל בנוגע »אמר מר«.

כדי לברר הנושאים האלו ירד המחבר הנכבד בעמקי ים התלמוד »לבדוק את כל החומר ולראות באיזה תנאים משתמשים בגופא ובאיזה באמר מר«. בחמשה פרקים ראשים, — וכל פרק נחלק עוד לפרקים, — הוא סופר ומונה את כל »גופא« ו»אמר מר« בתלמוד, ומציג גבולות ביניהם.

לרגלי עבודתו נכנס גם לנתח את הסוגיות ועמד על שאלות שונות מפרובלמת התהוות התלמוד, וגם העיר עליהן הערות שונות.

מי שלא ראה את הספר הזה בבנינו — עד כמה דק בכל »גופא« ו»אמר מר« בפרטותיהן ובכללותיהן — לא ראה בנין מפואר מעולם. אי־אפשר לי ליתן במקום הזה אף רשימה קצרה מהחומר שבו — כי רב הוא. רצונך שתכיר את הטרמיניות האלו — זיל גמור בספרו של וויס.

במעט הכמות ורב האיכות מגלה לנו הרב שמואל משה ר ו ב י נ ש ט י י ן המון נסתרות מדרכי מסדרי התלמוד. 7)

ספרו כולל שני מאמרים: א) חלוקי המקורים בתלמוד. לדעתו »לפני מסדרי התלמוד שלפנינו היה כנראה כבר תלמוד כתוב ערוך ומסודר בנוסחאות שונות, והם הכניסו את התלמוד שלפניהם לתוך תלמודם עם נוסחאותיהם השונות, וגם נשאו

---

6) כתבי המכון לחכמת ישראל בורשה. א ב ר ה ם ו ו י י ס לקורות התהוות הבבלי [גופא ואמר מר] בלווית דין וחשבון של המכון לחכמת ישראל בורשה בעד שנות הלמודים הי תרפ"ח־תרפ"ט. ורשה 1929 הוצאת החברה להפצת מדעי היהדות בפולניה. (דפוס ספולדרוק ורשה) 156, 56 עמודים. 8.

7) לחקר סדור התלמוד כולל א. חלוקי המקורים בתלמוד. ב. המובלעים בתלמוד. מאת שמואל משה בה"ר יצחק ר ו ב י נ ש ט י י ן. קובנה תרצ"ב. (דפוס קוגינלקי ובייגעס, קובנה) 64 עמודים 8.

ונתנו בדברי התלמוד שלפניהם לפרש ולתקן את דבריו«. בי"ב ראיות הוא סומך את החלטתו. ועל כולם עלינו לשים לב. ביחוד יש די־הוכחה בראיה ו', בלשון ו»אמרו לה«.

ב). המלאכותיות בתלמוד. הוא מראה »על הדרך הנפלא מדרכי מסדרי התלמוד, שהם מעתיקים ומשיאים משא ומתן שנאמרו מאומרים על ענין אחד :עושים משא ומתן זה בשמם גם לענין אחר שלא אמרו הם«. את דבריו אלו הוא מסמיך מנ"ח מקומות. וכולן שוין לטובה. (לסימן נ"ז — עמוד 59 — יש להוסיף: ב"ק סז: בכורות כ"ג).

בסוף הספר הוא נותן לפנינו הערות והגיונות שונות שנרשמו אצלו.

המחבר הנכבד כבר קבע לו מוניטין בעולם־הספרות, בספריו שהוציא לאור מלפנים (ראה אוצר־החיים תרצ"ב עמוד 31) ובספרו זה נוסף לו עוד הוקרה מיודעי־תורה.

עמל וחקר רב השקיע החכם מר יוסף אומנסקי בעבודתו הענקית: »חכמי התלמוד, תולדותיהם ומאמריהם«. 8)

מלאכת עבודתו: א) השקפה בהירה, על דברי ימי חייהם ודרכי לימודם. ב) סדור מאמריהם על פי א"ב. ג) הערות ובאורים.

מעבודתו זו זכינו כבר בדפוס על »לוי בן סיסי« ועל »רב«.

ולא לחנם נסוגו־אחור כל עושה אנצקלופדיות, עד היום הזה, לחבר אנצקלופדיה לשמות התנאים והאמוראים ומאמריהם — כי מלאכה זו צריכה חקירה ודרישה, זהירות וזריזות, מסירת־נפש וסבלנות עד אין קץ.

כל מי שרוצה לקבל אחריות מלאכה זו, עליו להסתכל בשלשה דברים:

א) לבדוק ולבחון בכל ספרי התלמוד, בכתב־יד ובדפוס, אחר שינוי הנוסחאות בשמות התנאים והאמוראים על־פי המאמרים.

ב) לכוון היטב בין השיתין של כל סוגיה, ולנתחה לנתחיה, נתח נתח בשם אומרו. —

ג) לציין על צד המאמר גם השקליא וטריא שנשאו ונתנו בו הבאים אחריו.

והנה לא אמנע הטוב ממר א. כי גדולות עשה בב' ספריו שלפנינו. מומחה הוא לאותו דבר — בחכמה ובדעת ובכשרון. בכל מקום שאתה פונה בספריו אתה מוצא »מלאכה וחכמה« כאחד. אפס על השאלה: אם יצא א. ידי חובתו במלאכתו בכל פרטותיה ודקדוקיה? אין בידי להשיב בחיוב. ודוקא מתוך שחביבה עלי עבודתו, הנני מראה באצבע על איזה תקונים:

1) אם נכון הוא הסדור על־פי א"ב? — עדיין יש לדון בזה. לדעתי, הסדור על פי המסכתות יותר נכון.

2) כמה מאמרים הנאמרים בכ"י או בספרי ראשונים בשם »רב« נשמטו מקומם

---

8) חכמי התלמוד תולדותיהם ומאמריהם מלוקטים ומסודרים ע"פ א"ב עם הערות ובאורים מאת יוסף אומנסקי. ספר לוי בן סיסי. ורשה תרפ"ט. בדפוס של יצחק ענגלברג בורשה 52 עמודים. 8. ... ספר „רב". ורשה תרל"א .. פיעטרקוב תרל"א בדפוס ד. קאפעלמאן. 104, 488 ע' 8

בספרו. לדוגמא, במגילה כא: »בעא מיניה עולא בר רב מרבא«. ובכ"י ל' ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב הגי' »[שילא] בר רב [מרב]«.

3) לא דק היטב להעיר על שינוי השמות שנשנו במאמר אחד. למשל, בספר »רב« אות סימן רעז לא העיר כי בבבלי סוטה מה. נמצא עוברא זו ממש גבי אביי. ועיין בירושלמי בכורים פ"ב ה"ז ר' יוחנן אמר אנא בן עזאי דהכא. — לאות ח' סי' ו' לא העיר כי בזהר שמות ז' א' נשנה כ"ז ע"ש ר' חייא ור' יוסי. — לאות ל' סי' קמ"ט, בב"ר פפ"ז סי' ז' ע"ש ר' נחמיה ור"ש בר נחמן. ובתנחומא וישב סי' ט' בשם יש אומרים. — באות ל' סי' ד' לא הרגיש הסתירה מאות כ' סי' קצו. אם לא שנאמר דרב חזר בו בזקנתו. והא דתני בשמו בברייתא הוא ממה שאמר בילדותו.

בתולדות רב עמוד כה הערה 166 השמיט מקומות שהקדימו שמואל לרב, ראה סוכה יז: מו"ק כד. אבל המעיין יראה שבמקומות אלו שהקדימו שמואל לרב, בא רב להוסיף על דברי שמואל. ראה מבואר בקידושין סה. ובפירש"י שם.

עוד על הרבה פרטים יש להתוכח, אולם העבודה בכללה חשובה מאוד. כל העוסקים בחקר התלמוד יזדקקו לספריו של א. ויהיו לו אסירי תודה.

המחבר הבטיח שימשיך עבודתו במקצוע זה — בכליון עינים מחכים אנחנו לה.

ה»תורה־שלמה« — הוא התורה שבכתב עם באור »תורה שבעל פה« להרב מנחם מענדל כשר, נתעשרה בהחלק השלישי. 9) כבר הודעתי טיבה של ה»תורה שלמה« זו על החלקים הקודמים. (אוצר החיים תר"ץ עמוד 95—96) בהחלק השלישי יש בו תוספות ברכה על החלקים הקודמים מהשלשה כתבי־יד תימנים, שלא נדפסו עוה, הכוללים בתוכם הרבה מאמרים ודרשות חז"ל בהגדה והלכה שאינם נמצאים בספרי חז"ל הידועים לנו. בחלק זה בלבד ישנם בערך ק"ן מאמרים חדשים מהכ"י הנ"ל. בבאורו בנה בנין גדול והפלא. ביחוד חשובה אצלי מלאכתו, — מעשה חרש וידי צורף של המדרשים הקרבים זה אל זה. ובלי־הפרזה יש לומר, כי לא יצא עד היום ספר־מבושם כזה בשוק־הספרים — תוכו כליל כמעט כל מה שנתחדש על התורה עד תחלת זמן הגאונים, וחיצוניותו הדר מאוד.

מפאת חוסר באמצעים לא עלה ביד המחבר הנכבד להוציא עבודתו באור־הדפוס רק עד פרק כב בסדר בראשית. סימן רע הוא לספרותנו כי לעבודה כזו אין גואלים.

לחקר דברי חכמים בתלמודים ומדרשים ונושאי כליהם בפרט, נקדש הירחון

9 חומש תורה שלמה והוא "התורה שבכתב עם באור "תורה שבעל פה". הבאור כולל את פרושי התורה שנאמרו ונמסרו מדור לדור, מזמן קבלת התורה עד סוף זמן האמוראים והסבוראים ותחלת זמן הגאונים (משך אלפים שנה בערך) בכל ספרי רז"ל ובספרים המיוחסים להם הנמצאים בידנו בדפוס (כפי הרשימה הנדפסה במבוא) כל מה שנאמר בתרגומים בפשט, בהלכה, באגדה ובדרשות שעל פי ל"ב המדות, באסמכתות, במקורות וברמזים, נסדר על כל פסוק, תבה ואות שבתורה הקדושה בלשונם, גם מכתבי יד שונים ... ערוך ומסדר עם באור הערות ומראי מקומות בידי מנחם מענדל כשר. חלק שלישי. ירושלם תרצ"ב. (דפוס ליון ועזריאל ירושלם) 12, 541-866. 4 עמודים. עם שער אנגלי. 4.

»בית המדרש החדש« ש"ל ע"י החכם הישיש מר א. מ. פ י ו ר ק א: 10)
בית מדרשו של פ. הוא מלא וגדוש במחקרים שונים בשדה התלמוד וספרותו. על תולדותיהם, שיטותיהם, דרכיהם ומקרי חייהם של התנאים והאמוראים. ביחוד אתה מוצא בו משא ומתן בהכרעת שינוי נוסחאות. רובו ככלו פרי רוחו של עורכו. כל מי שהוא נכנס ל»בית המדרש החדש« הזה זוכה לאור הגנוז בדברי חכז"ל. חבל על דאבדין — מקץ שנתים להופעתו נאסף אל עמו. כנראה, אין הדור ראוי לדברים הנאמרים בחן ובשכל טוב.

הרב משה אביגדור ע מ י א ל כמעין המתגבר. מספרו »דרכי משה« הו"ל ארבעה חלקים. על הראשונים ראה אוצר־החיים תרפ"ה עמוד צ"א, תרפ"ה עמוד קסח. וכמעשהו בהחלקים הראשונים כך מעשהו בחלק הרביעי שלפני 11). בחלק זה הוא ממשיך חקירותיו — בסגנונו המיוחד -- בעניני ממונות, אישיות העבדות וענינים אחרים. (בראש הספר קבע מקום לדרש.ת על נושאים חשובים ב ט ע מ ו המפורסם בחוגי הדרשנים). מי שיש לו חפץ במשא ומתן של הלכה הגיונית ילמד מ»דרכו«.

בתולדות המשפט־הציבורי־העברי עוסק הרב המלומד הצעיר ע. הילדעסהיימר. 12) בספרו הוא סופר ומונה כל דיני שותפות ועיסקא לפי רוח ישראל־סבא. החל מן המשניות והתלמוד וכלה באחרוני הפוסקים הראשונים. ויחד בזה הוא הולך ומבאר החילוק בין המשפט התלמודי ובין המשפט הרומאי.

ה. המוכתר בכתר־התורה ובכתר־המשפט אסף בשקידה רבה את כל החומר על הדינים הנזכרים, וסידר את הכל בסדר נאה, והאיר עליהם באור ידיעותיו בכל הספרות שבמקצוע זו. ביחוד יד ושם לו בספרות הגאונים.

ה. המוכתר בכתר־התורה ובכתר־המשפט אסף בשקידה רבה את כל החומר חכמים העוסקים בתורה ובחכמה, ונזכר לטובה באוצרנו.

ועוד אני מוצא בין הספרים שלפני קולקציה חשובה של מחקרים בתלמוד: ספר »פרט ועוללות« חלק ב׳ להרב המנוח ר׳ יעקב גולדמאן 13). על חלק הראשון ראה אוצר־החיים תרצ"א עמוד 27 —

---

10) בית המדרש החדש ירחון לחכמת ישראל יו"ל בהשתתפות חכמים וסופרים ע"י העורך והמו"ל אברהם מרדכי פ י ו ר ק א. שנה ראשונה. נויארק. תרפ"ח-תרפ"ט. יב חוברות.... שנה שניה נויארק תר"ץ-תרצ"א. יב חוברות.

11) ספר דרכי משה ונתיבות מקוריים... ספר שני דרכי הקנינים חקר הלכה בעניני ממונות אישיות, אישות ועבדות וענינים אחרים המסתעפים מזה. יכלכל שלש שמעתתא אלו: א) גדרי אישות ומהות האישות בכלל. ב) גדרי זיקה. ג) דרכי הויה וגילוה. עם מאמר גדול בשם דרכה של תורה בשמונה פרקים, בתור פתיחה. (המשך מהמאמר הנ"ל שנדפס בחלק א׳ מספרי הראשון) מאתי משה אביגדור ע מ י א ל אבד"ק אנטוורפן... בילגוריי בדפוסו של קרונברג תרצ"א 33, 229 עמודים 4⁰ ..

Das Jüdische Gesellschaftsrecht von Dr. jur. Esriel Erich Hildesheimer. (12
Leipzig 1930. Verlag Otto Harrasowitz. [חמ"ס] 13, 172 עמו׳ 8o.

13) ספר פרט ועוללות והוא באורים וחדושים... לששת סדרי משנה מאת יעקב גולדמאן. חלק ב׳... תרצ"א ירושלים. דפוס ליון, 4, 168 עמ׳ 8.

»מסלות לתורת התנאים« תרגם שלשה מאמרים מחכמי המערב ע"י החכם הישיש בתרגומיו א. ז. רבינוביץ. 14)

הוספה לספר »משבח« הירושלמי להרב מריה־דירושלמי ר' משה שמעון זיוויטץ, 15) אשר ערכתי עליו כבר הערכה **באוצר־החיים** תרפ"ה עמוד צו, תרצ"א עמוד 83 — וספרו של א. וועגדעל על דיני נדרים בישראל 16).

בכל הספרים האלה אנו מוצאים חדושים והערות, באורים ותקונים בספרות התלמודית, הראויים ביד הלומדים והחוקרים. מפני חוסר־מקום עלי לקצר במקום שהיה צריך להאריך, ואתם הסליחה, ועוד חזון למועד.

*

אחת לאחת, זכינו לשורה שלמה של מחקרים־מדעיים בספרות התלמודית. ואסיים מעין הפתיחה: הרבה חומר כבר מוכן לבנינו של ה»תלמוד־השלם« — עת לעשות לה' ולתורתו.

---

14) מסלות לתורת התנאים שלשה מאמרים: א) לחקר מדרשי התנאים מאת ר' דוד צבי ד"ר הופמאן. ב) השלמה מאת ר' חיים שאול האראוויטץ. ג) קטעים ממסכת אבא שאול מאת ר' ישראל ד"ר לוי. (הברסלוי). תרגם מגרמנית א. ז. רבינוביץ. תל-אביב תרפ"ח. (דפוס "אחדות") 4, 133 עי' 8°

15) ספר משבח הוספה למשנית הירושלמי... הרב"א מאתי משה שמעון... זיוויטץ דפוס מוינעסטער סנט. לואיס. 2, 34 עי' 4.

Dás Israelitisch Jüdische Gelübde von Dr. The. Adolf Wendel. Berlin (16 1931 157 עי' 8.

ש. ה. קוק, תל־אביב.

לנוסחאות הבבלי והירושלמי.

א

אמר רב ביבי אמר ריב"ל כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבת עינו שנא' והיה עיני ולבי שם כל הימים. (בבלי ברכות סב).

ר' יהושע בן לוי אמר הרוקק בבית הכנסת כרוקק בבבת עינו. (ירושלמי ברכות פ"ג ה"ה).

לפנינו מאמר אחד של ריב"ל בשתי נוסחאות. ועלינו לחקור איזה נוסח הוא העיקרי. והדעת נוטה שהנוסח הבבלי הוא הנכון. כי הלא המאמר מיוסד על הכתוב והיה עיני ולבי שם וכתוב זה (מלכים א, ט, ג') מיירי בבית המקדש. ובבבלי (שם) נמצא מפורש »אמר רבא רקיקה בבית הכנסת שריא דהוה אמנעל וכו' אף רקיקה בהר הבית הוא דאסור בבית הכנסת שרי«.

ומעניין הדבר שלפני רבינו יונה (רי"ף ברכות פ"ג) היתה הגירסה בירושלמי »הרוקק בבית המקדש«. ומה שנרשם בגליון שם בשם »אלפס ישן« שצ"ל בדברי רבינו יונה »בית הכנסת« לא נכון. כי יש להביא ראיה מדברי רבינו במקום אחד שגרס בירושלמי »בית המקדש«, כי בסוף המסכת על הא דאיתא שם ברי"ף »ורקיקה בבית הכנסת מותר« כותב רבינו יונה: »בירושלמי אמר ר' יונתן רקיק ושאיף ונראה שחולק עם התלמוד שלנו שמצריך לשפשף אפי' בב"ה שזה בב"ה מיירי דר' יונתן

לא היה בזמן בהמ"ק«. מדלא הביא ראיה שהירושלמי חולק על הבבלי מדברי ריב"ל המפורשים מוכח שלא גרס בדברי ריב"ל שבירושלמי »בית הכנסת« אלא »בית המקדש«.

אבל עלינו לדעת כי הנוסח »בית הכנסת« אינו טעות מעתיק הירושלמי אלא זו נוסחא עתיקה שכבר היתה לפני מסדר הסוגיה בירושלמי. כי בירושלמי נמצא מאמר ריב"ל בסוגיה המטפלת בעניני בית הכנסת, ואילו בבבלי נמצא מאמר זה בסוגיה המטפלת בעניני הר הבית.

ב

ותנן כרם רבעי היו מציינין אותו בקוזזות אדמה סימנא כאדמה מה אדמה איכא הנאה מינה אף האי נמי כי מפרקא שרי לאיתהנויי מינה ושל ערלה בחרסית סימנא כחרסית מה חרסית שאין הנאה מינה אף האי האי דלית ביה הנאה מיניה ושל קברות בסיד סימנא דחיור כעצמות. (בבלי ב"ק סט).	תני כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה שהוא לשעה של ערלה בחרסית בחוורא שהוא יותר מיכן ושל קברות בסיד שהוא יותר מיכן. (ירושלמי מע"ש פ"ה ה"א).

אפשר להכיר הבדל יסודי בין הטעם של הירושלמי ובין הטעמים של הבבלי. הטעם הירושלמי מיוסד על הזמן שהציון צריך להתקיים. בכרם רבעי צריך הציון להתקיים רק »לשעה« היינו מזמן גמר הפרי עד זמן ליקוטתו, לכן די לציינו בקוזזות אדמה. אבל בערלה צריך להתקיים »יותר מיכן« היינו שלש שנים ושל קברות עוד יותר מיכן. אך טעם זה מתאים רק לת"ק הסובר שגם »בשאר שני שבוע« מציינין. ולדידיה יש הבדל בין כרם רבעי וערלה במשך הזמן שהציון צריך להתקיים, אבל לרשב"ג האומר »בר"א בשביעית דהפקר נינהו אבל בשאר שני שבוע הלעיטהו לרשע וימות«, אין שום הבדל כי רק במשך שנת השמיטה צריך הציון להתקיים. לכן אליביה דרשב"ג נאמרו הטעמים בבבלי. ולפי הבבלי גם קוזזות אדמה מתקיימים משך זמן מספיק להציון אלא שהבדילו ביניהם כדי שהחומר שממנו נעשה הציון ישמש סימן ורמז אם הדבר המצויין מותר או אסור בהנאה.

ובענין זה יש מקום עיון בדברי הרמב"ם. הוא פסק כרשב"ג שרק בשביעית מציינים (הלכות מע"ש פ"ט ה"ז) ולפי מה שבארנו היה עליו להביא רק הטעמים של הבבלי. ואין הדבר כן, הוא כתב (שם, וכן בפיה"מ) שכיון שאיסור ערלה חמור שהוא אסור בהנאה לכן אי אפשר לציינו בקוזזות אדמה »שמא יתפררו« ואת טעם הבבלי לכרם רבעי השמיט לגמרי. ואין דבריו מתאימים לא להבבלי ולא להירושלמי. גם עצם הדעה שבאיסור חמור חוששין שמא יתפרר הציון ובאיסור קל לא חוששין היא בלתי מובנת וצ"ע.

ג

אמר רבי יעקב בר אחא אמר רבי יוסי מטה שנקליטיה יוצאין זוקפה ודיו. (בבלי מו"ק כז. נדרים נו: סנהדרין כ:).	ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוסי מיטה שנקליטיה עולין ווירדין בה שומטן ודיו. (ירושלמי ברכות פ"ג ה"א, מו"ק פ"ג ה"ה).

נוסח הירושלמי פשוט וברור, אבל נוסח הבבלי מעורפל ובלתי מובן. ד'

להזכיר את הפירושים השונים שנאמרו על מלת »זוקפה« כדי לראות שגם לגדולי המפורשים לא הי׳ פירוש הסוגיה ברורה: »זוקפה על מראשותיה או על מרגלותיה וארוכותיה למעלה ודיו« (רש״י סנהדרין שם). »זוקפה על צדה ודיו« (פי׳ הרא״ש לנדרים שם) »פורס בגד באותן לולאות שבראשו הנקליטין והוי כאילו כפוי שאינו ראוי לישיבה« (תוס׳ נדרים שם) ומלת »יוצאין« פירשו כמעט כל המפרשים במובן יוצאין מגופה של מטה ומחוברין בה. מושג שיותר היה מובן וברור לוא היה כתוב »מטה שנקליטיה מחוברין«.

ואולי אפשר לשער ששני המאמרים הם באמת מאמר אחד, »ויוצאין« שבבבלי פירושו כמו »עולין ויורדין« שבירושלמי, והכונה שאפשר להוציאן, ואלי היה כתוב »מטה שנקליטיה יוצאין [ונכנסין]«. ומלת »ונכנסין« נשמטה בהמשך הזמן. ומזה בא כל הסבך במאמר זה. ואפשר שרק אחרי שנשמטה המלה »ונכנסין« והוכרחו לפרש יוצאין במובן מחוברין הגיהו בבבלי »זוקפה« במקום »שומטן« שבירושלמי.

הרב יצחק לבו״ב לעמבערג,
ראזשנאוו, סלובקיה.

הגהות למסכת פסחים.

הגהות אלו כתובים על־ידי על גליון הש״ס דפוס ווילנא תרס״ט — רובם בפירש״י ומעוטם בגמרא ותוספות.

א) ב. ד״ה לאור הנר שייך אחר ד״ה בודקין.

ב) י: תוספות ד״ה שנאמר שייך אחר ד״ה ומזהיר.

ג) ח: כלפי שאמרה תורה ולא יחמוד איש את ארצך מלמד וכו׳. נראה דחסר כאן אחר מילת ארצך »וכו׳« או »בעלתך«. ועי״ן קאי שם, אין לי אלא בהליכה, כיון שכתיב אחר בארצך בעלתך לראות. וראה בדקדוקי סופרים כאן.

ד) י: רש״י ד״ה לא אטרחוהו שייך אחר ד״ה בממוניה.

ה) יג: רש״י ד״ה ואינו קדוש בס״ד אלא לשם שלמי נדבה, צ״ל »אלא שם שלמי נדבה עליהן«.

ו) יד: רש״י ד״ה ואין עושה שייך אחר ד״ה הוא טמא.

ז) כא: שנאמר לא יאכל חמץ, צ״ל ולא יאכל חמץ.

ח) כה: רש״י ד״ה ואידך ומפרש »אביי«, ובגמרא »ואביי«.

ט) ל: רש״י ד״ה בית חרוסת שייך אחר ד״ה בית שאור. והטעות נעשה על פי מ״ש אח״כ ובית חרוסת כבית שאור שחימוצה קשה דמי, דהקדים שם בית חרוסת לבית שאור.

י) שם תוספות ד״ה התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם דכתיב ביה ישבר. ונראה שחסר כאן קודם דכתיב ביה ישבר »פי׳ רש״י« והוא ברש״י ד״ה דמידייתי. וצ״ל ג״כ ברש״י שם הס״ד שלו הוא אינן פולטין ואח״כ מתחיל ד״ה שהתורה העידה על כלי חרס וע״ז מפרש שכיון וכו׳ ועל זה קאי התוס׳.

יא) לב: רש"י ד"ה ההוא מיבעי ליה דבר, הראוי להיות קדש, וצ"ל לדבר הראוי להיות קדש, בלמד.

יב) לד: רש"י שמעתתא דמחשבן שייך אחר ד"ה אתרא דמחשבא.

יג) לה. רש"י ד"ה שיבולת שועל שייך אחר ד"ה שיפון. אפשר שלפני רש"י הי' הגירסא כמו בהברייתא ובכ"י ברק"ס.

יד) שם בברייתא כתיב שיבולת שועל קודם ושיפון, והברייתא מפרשת בתחילה שיפון ואח"כ שיבולת שועל. ואולי צ"ל כאן בברייתא שבולת שועל שבילי תעלה ואח"כ שיפון דישרא. וברש"י ד"ה דישרא שייך אחר ד"ה גולבי ואח"כ ד"ה שׁבילי תעלה.

טו) שם רש"י ד"ה אורז ודוחן. נ"ל שאין זה ד"ה, כי אורז ודוחן אינו כתוב כאן בגמרא, אלא »אלו«. וגם כאן צ"ל ד"ה אלו ועל זה מפרש רש"י אורז ודוחן אין עושין וכו' מסריחין.

טז) לז. רש"י ד"ה בתנור חם שייך אחר ד"ה בעצים יבשים.

טזב) שם רש"י ד"ה פת מרובה שייך אחר ד"ה ביחוד.

דוד גאלאמב, הוב, אנגליא.

פַּרְדוּכְּס, בהמדות שהתורה נדרשת בהן.

משל משלו חכמים, פ ר א ד ו כ ס, המלה יונית מורכבת משתי תיבות, מן פ א ר א ומן ד ו ק ס א. הר"נ סוקולוב במאמרו »אורות מאפל« (בהעולם שנה ז' גליון ל"ח). ע"ד, נצוצות של קדושה מפרדוכסין, אומר: כי פ א ר א פירושיה, »מ ע ב ר« »מן ה צ ד« ו»מ נ ג ד« ו ד ו ק ס א, ד ע ה ודעת. ובכן תרגומו המדויק של, פרדוכס, »דעה מתנגדת«, ובלשון התלמוד, »איפכא מסתברא«, ומסקנותיו, שיש גם שהפרדוכס, מגלה אמיתיות, פחות או יותר, בעלות ערך.

בספרי ערוך הגדול, ערך פרא, ה, גליתי, כי המוסף וקאהוט, שבשו המשל של רבי לוי בב"ר סוף פ"כ, שהעתיקוהו: לפום חילך אכול, ופרא מ מ ה דאת לביש, הנה העתיקו »ממה« במ"ם השלילה והמקצתית, ויצא להם, כי פ ר א כמו פורתא, פחות ממעט וגרעון, והמושל, לפום חילך אכיל ופרא ממה דאת לביש, ימשול, כי אכל תאכל, כאשר לאל ידך, כפי כחך סבא והפחת וקמץ ממה שאתה לובש, וככה המ"כ, ויתר מפרשי המדרש.

ויצא להם ורמינהו סתירה מהיינו דאמרי אינשי בב"מ ריש דנ"ב, עשיק לגביך ושוי לכרסך, כי בעד המלבושים לכסות גווך גופך וגבך, תקנה כל יקר ושלם בכל היוקר, אבל בעד כרסך, בעד מאכלך תקנה את הזול וזולה? כבה רבי יוחנן בשבת קי"ג: היה קורא, למאניה, לבגדיו מכבדותא, ואת מכבדי אכבד כל הין יקר בעדם, ורבי לוי ומשלו, פרא הוזל ממה דאת לביש? ולפום חילך אכול, עשיק לכרסך ושוי לגביך? ממש הפככם?

הנה עיניהם השעו, כי בב"ר הגירסא, ופרא »מן« מה דאת לביש, והן אין הדך

המדרשים להשתמש ב»מן« ואך בחברו במ"ם המחובר והמצורף להמלה שאחריה? זאת אומרת, כי »מן« הלז אינו »מן« החרוקי, חברו של המ"ם, ואך »מן« הפתחי שבא גם מלא אלף ע"ה, כן וכאן ועוד, ומן — מאן מאנא, כלים ובגדים, (והמתורגמן לא דק עיין עמתר"ל) ופרא, מן מה דאת לביש, כלומר העדף מאני, כלי ובגדי מלבושך, הייתר ממש, עשיק לגביך, ככה הלביש הקב"ה את אדם ואשתו כתנות עור, ולא של קנבוס ובצבוץ. קיים בהם עשיקו לגבייכו, כבדו מכבדיכם.

הנה זה בכלל, אבל בפרט, פ ר א, עודף ויתרון, אך הענין ולא הבנין, כי בפרטו, פרא פ ר ז והפרז, ומכאן החומר והלבנים, בעד הנאים בנדה ד' ע"ב שהלל הפריז על מ ד ו ת י ו המשל, פרא מ ן מה דאת לביש, הפרז מנת מ ד י ך, היה למשל, בעד מ ד ו ת ההלכה הנפרזות ואשר הפליגו מחוץ לשורת הדין.

בספרי ערוך הגדול הנ"ל, הראיתי עוד דוגמאות, פרא-פרז, ועשיתי מטעמים בשגם כי האלף והזין בחילופין, כמו ברא-ברז, ראה רש"י חולין מ"ג ע"ב ד"ה אין חוששין שמא הבריא, שהסתייע, שר"ל שמא הנקיב חלחל, וברז ממ"ש, וברא אותהן בחרבותם (יחזקאל כג, מ"ז) ככה בזאו נהרים ארצו (ישעיה ב, ז) שיעורו בזזו, ככה לחברו הסמך כמ"ש ימאסו כמו מים (תהלים צ"ת ח) שרשי רבי יונה שהאלף מומרת מן סמך, ככה וימאס (איוב ז' ה) וימסם הוא, והנהו חלוף בן חלוף האלף בזין, והזין בסמך ע"ד עלז-עלס, ומכאן להמדרש, פרא, פרז, ופרס. קאהוט וחביריו, המה ראו כן תמהו, כי בירושלמי, פ ר א, פחות? כמ"ש בספ"ב דעירובין דכ"ז ע"ב, חמשה אלפין, פ ר א מאה חמשת אלפין חסר מאה, וכן בפ"ו דכתובות ד"ל, עמוד ד', תרין חולקין פרא צבחר, שני חלקים פחות מה, ורמינהו, כי בהמדרש פרא עודף ויתרון? הלא הוא פרדוכס, אזיל בתר אפכא?

אולם הוא נדרש מעין חומר לדידי, כי פרא-פרז, ובלישנא קלילא דהירושלמי, הורחב עד פ ר ס, והן כבר, פרס, בכל נטיותיו ותכונותיו, בפחיתות גרעון בצרון והתדלדלות, ראה הדוגמות בערך פרס א', וחמשת אלפים פרא מאה, שהופרסה מהן מאה, וכן תרין חולקין פרא צבחר, הופרס מה מהם, נפרס ונתדלדל מהם מעט קט.

הנה כן גם מזה ראיה כי פרא פרז, ולכן מתהפך כחומר חותם פרס והוא בדו-אנפין פחות ויותר, משא"כ, אם פרא, ענינו ובנינו, יתרון ועודף? אם יתמשל לפחות וגרעון, הלא הוא שני הפכים בנושא אחד ממש פראדוכס?

אני משתדל בזה, כי אחרי כי פרא פ ר ז, ודוקסא דעה, הנה, פרדוכס, פשוט, דעה נפרזה, והלל הפריז על מדותיו כי הפעם דעותיו פרדוכסות, כי מ ד ה ו ד ע ה שפה אחת, כמו בפ"י דמקואות מ"ה, מטבילן במקום המדה, פירש הערוך, ממקום שהתמודד ונתן ד ע ת ו עליו, וכן בסנהדרין צ"ח א', אין בן דוד בא, עד שיהיו כל ה מ ד ו ת שוות, ר"ל, כל ה ד ע ו ת כי שנוי הדעות גורם למחלוקת ותחרות ושנאה והיא השאור שבעיסה, כי נפרעה האחדות, מקלקלת ומעכבת את הגאולה.

ואולי, גם פ ר ז ו ת גופא פרדכסית, וז"ש פרזות תשב ירושלים (זכריה ב' ח') כלומר, פרדוכסלית. שלא כדרך הטבע, וזה כנוי כל דבר בלתי מוגבל ומותאם, נפלא. והוא לגרמיה, פ ר ד ו כ ס, כי על כן תרגמו עקילס וסומכוס נ פ ל א ו פ ל א פרדכסות, ראה הדוגמאות בהעד"ש ערך פרדכסות. ולפי"ז הנפילים, היו בארץ (בראשית ו, ד.) פרדוכסין מצויינים במינם, פרדכסין, וע"ד »וואנדער קינד« שהם

הוא פראדוכס שלא כדרך הטבע, בלתי רגיל, ואף פרדוכס משובח, אבל מידי פרדוכס לא נמלט.

ולא נכחד כי פלאיה דעת ממני (תהלים קלט ו.) שהוא בקרי וכתיב. והמסורה מסרה עליה, לית, וכבר גליתי בהתורה והתלמוד, כי כל הליתין לדרשא ובהוראה מיוחדת ומכוונת. כי זה האות, שלא שמשו בהם בהמון ואף בענינים מיוחדים, ככה הראב״ע כי דעת המתואר ופלאיה התואר, והוא שלא כמנהג כי משפט הלשון בתחלה המתואר ואח״כ התואר, הנה פה לית וגם משונה, והיה לאות, כי »פלאיה דעת« ענין פרדכת לו, כלומר הלא פרדוכס, הוא לחשוב, כי אוכל לברוח מפניך ולהסתתר ממך וידך לא תמצאני?

ובדין הוא שיהא פלא פרא, כי הן הלא הלמד והריש בני חלוף בלמנ״ר, וכבר גליתי בספרי תרגומנא בהמון ראיות ודוגמאות, כי הרבה מלות משלנו נשתקעו ביונית, ע״י מלמדים ומורים עבריים שלמדו והורו להיונים התנ״ך וממנו התרגומים הללו נאבדו ואבדו, ככה פ ר ד כ ס משלנו הוא, הלא הוא »פלאיה דעת«, דעה נפלאת פרושה ואצולה, ע״ד ישתקע הדבר ולא יאָמר.

וכבר ידע מן פרדוכס התלמוד, כי זהו מ״ש בב״ב נ״ה סע״א, פ ר ד כ ס, הרגמ״ה, אדם בטל שאינו מתעסק בשום דבר אלא בבטלנות (כאלו ב ט ל נ ו ת ג״כ עסק?) היינו »פרדכת«. והרשב״ם, פרדכת, אדם בטל ממלאכה ומלמוד, ומדרך ארץ„ ואינו עוסק בישובו של עולם כלל, הלא זהו ממש גם בלשוננו, פאראדוכס נפלא במינו, עומד בפ״ע, לגרמיה פרוש נאצל והוא בהפלייה מבני אדם ומתרבותם, נפלא ונפלה, לזה קראו בתלמודית פַּרְדְּכַס.

ולא נכחדה , כי בתלמודית פרדכסות גם לדברים בטלים ולכן בהרחבה כנוי זה הבטלן הקיצוני, פַּרְדְּכְתָּ׳ העה״ש בערך אנדיסקי, השיא, פרדכת לפרסית, איש שאינו בעסק, ולא השיג כי הוא ממש פראדוקס היוני שבבבל בטאוהו באותיות הנרדפות, פַּרְדְּכתּ׳ הכף והקוף ע״ד כובע קובע והסמך והתיו הרפי, מפני דמיון ושויון הברותיהם והוא ככה לרוב בתלמוד.

ומה תמוה הערוך שפירש, מ״ש הב״ר פ״ס, ולרבקה אח ושמו לבן רבי יצחק אמר פרדכסוס, שהיה משונה לבן ביותר ע״ד לווקן, עשהו ע״ד עשו, האדום האדום הזה ולבן גרמני עז ארכי בדותא, והוא פשוט, פרדכס, פלאיה דעת ממנו להשיגו לעמוד על אופיו ותכונתו כי היה ערום נפלא ופלאי, פרדוקס בערמימות, בר נפלי, ראה המוסף.

והנה רב פפא, בעל רוב משלי ההמון בתלמוד, ההיינו דאמרי אינשי (כי היה בעל מרזה לשותי שכר וכבר נגינות שותי שכר (תהלים סט, יג) עיין ח״א מהרש״א שבת סוף דק״מ) גלה נאום בטוי הרופי וגדופי, וזו לענג, על רב ביבי שהיה מצאצאי ומזרע עלי: משום דאתו ממולאי אמריתו מילי מולייתא. (עיין עירובין פרכ״ה ושם נסמן). והערוך הביא עליו ב׳ פירושים, אחד מהגאון שהוא לשבח, כי כה מתמשלים על אדם גדול, כי מפני שהוא גדול מדבר גדולות, כלומר פרדכסות ג״כ לשבח, מתהלך בגדולות ובנפלאות ממנו. וסוף כל סוף פלאיה דעת מאתנו, ולא נוכל להשיגו.

ופ״א לגנאי, מסוד מול, כרת חתך וקטע, ומילי מולייתא דברים קטועים כרותים מקוצצים וגזוזים.

הלכה־למעשה.

במג"א או"ח סי' תכ"ב סק"ח הביא בשם הכל-בו »דדוקא בתורה ובנביאים אבל בכתובים אפשר דשרי לחלק«. והדין עמו, מדכתיב, בפסוק אחד (נחמי' ט, ח) ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות וכו'. ובתפלה אנו מפסיקים אותו לשנים. וכן בתפלת לאל אשר שבת אנו מפסיקים באמצע הפסוק, מזמור שיר ליום טוב להודות לה', (תהלים צ"ב, ב). — וראה מ"ש במג"א או"ח סי' תקס"ו סק"ב מ"ש בשם ספר חסידים סי' ר"נ »כשקורין ויחל בתענית שותק החזן הקורא בתורה עד שיאמרו הקהל שוב מחרון וכו' כי הקהל אומר כעין תפלה ומתכוונים לבם בלשון בקשה והחזן הקורא אינו רשאי לקרות בלשון בקשה אלא כך עשה משה וכו'«. קשה לי האיך אנו נוהגים בשמחת תורה להפסיק, ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.. יום שני... יום הששי, הא הקהל והקורא אינם אומרים אותם בלשון בקשה? ואינו דומה להלל דרשאי להפסיק שאמרוהו שני בני אדם (תוס' סוכה ל"ח: ד"ה הוא אומר) כי שם הקהל חוזר אחר החזן, אבל כאן החזן חוזר אחר הקהל?

דוד פריעדמאנן הומננה

באור־החיים. ראה במס' סופרים פכ"א ה"ז »ביום הראשון בראשית ויהי רקיע דהא לית בהון אלא תמניא... ומאן דאמר חותך ויהי ערב ויהי בקר פסוק בפני עצמו הוא וכו'«. והארכתי בזה ואכמ"ל. ח. י. ע.

הערה

במדבר' יג, כ. היש בה עץ. פירש"י, אם יש בהם אדם כשר שיגין עליהם בזכותו. יש להבין הדמיון של האדם כשר לעץ? (ומ"ש בב"ב טו. ישנו לאותו אדם ששנותיו כעץ ומגין על דורו כעץ, צ"ע). ואפשר כוונתו עפ"י מש"ש המהרש"א על הפסוק, עצינו במחיר יבואו (איכה ה'): עצינו מל' עצת ה' תעמוד. ועץ כמו יועץ. ובזה י"ל הדרשה הנזכרת בלי דוחק, (והשווה מ"ש המהרש"א יבמות קח).

דר. ע. פוזנער רב בק"ק קיעל

תשובות

מ"ש הרב דר. ש. גרינבערג להצדקת רש"י בסנהדרין י' ע"ב באוצר-החיים כבר קדמוהו בזה בספר בנין שלמה מהג' ר' נתן מ"ז, אופיבאך תקמ"ד, ובספר פני מבין מהג' ר' בכור יצחק נאבארו, שאלוניקי תקע"ג, ושניהם הוסיפו עוד להצדקת רש"י, כי לכן מיאן רש"י בפירוש התוס' להביא מקרא דירמיה, משום דיש לדחות כמש"כ בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב, כתוב אחד אומר ה' וכתוב אחד אומר ז' להביא ב' סופרים הדיינין, נמצא דחמשה היו עיקר רואי פני המלך, והשנים הן הם סופרים, וא"כ נמצא דליכא ז' רואי פני המלך, א"כ ליכא ילפותא מהא דירמיה דכתיב ושבעה אנשים מרואי פני המלך, וכבר דיקדק כן הרב

כלי יקר מרכתיב מרואי פני המלך, עכ"ל הפני מבין, שהעיר ג"כ על מ"ש הרב העורך שמהירושלמי הנ"ל מוכח נגד פירש"י, והקשה גם על התוס' למה כתבו וכן מוכח בירושלמי ומאחר שמהירושלמי מוכח להדיא דמפיק ליה מקרא דירמיה הוי"ל להתוס' לכתוב וכן איתא להדיא בירושלמי כמש"כ ג"כ הרמ"ה, ועם תירוצו על רש"י ז"ל, שמקרא דירמיה אין כל כך ראיה דיש לדחותו, מיישב ג"כ קושייתו על התוס'. עוד הביא שם בשם הריטב"א מ"י ד"ה דף כ"ג שהביא ראיה לפירוש רש"י ג"כ מהירושלמי, שהריטב"א אחר שהקשה על רש"י מה ענין לתיקון חכמים סדר קריאת התורה כנגד עניינו של אותו רשע, כתב, אבל בירושלמי נראה כפירושו של רש"י ז"ל, שאמר יבא גה"ז ויבטל גה"ז כו', אבל חפשתי בירושלמי מגילה וסנהדרין ולא מצאתי מה שהביא הריטב"א בשמו.

הרב פנחס יעקב הכהן מלייפציג

קראתי המאמר החשוב להרה"ח יהודה פרים־חורב מתל־אביב — »הערות ותקונים« בת"י על התורה (באוצר־החיים תרצ"ב עמוד 91 — 96) ונהניתי מאד מבין אני ערך מלאכה זו, כי גם אני הנני מבעלי המלאכה הזאת. כתבתי ספר »נושא כלי יהונתן« על ת"י לתורה לנביאים ולכתובים. על חלק גדול מתקוניו עמדתי מדעת עצמי, ויתר התקונים שעברתי עליהם בלי משים אספתי אל תוך ספרי בשם אומרם. אמינא לפעלא טבא דידיה יישר ואפריון נמטי ליה ואני רושם כאן הערות אחדות שמצאתי להעיר במאמרו על סדר הסמנים.

א. »מטייל לתוקפא דיומא« — מאמר זה מחק מר בלי צרך, והם שני פרושים: א) למנח יומא. ב) לתוקפא דיומא. ואומר אני אל תקרא למנח יומא אלא לזנח יומא. היא זריחת השמש בבקר, לתוקפא דיומא בצהרים, וזה היה דרכו של ת"י לפרש לפעמים ב' פרושים יחד, כמו: אברך (בראשית מ"א י"ג) ת' דין אבא למלכא. אב בחכמתא ורכיך בשניא. ולא רק בתרגום תורה כי גם בתרגום נביאים וכתובים: עיר ההרס (ישעיה י"ט, י"ח) ת' קרתא דבית שמש דעתיד למחריב. פרוש א' עיר החרס, פרוש ב' ההרס, וכן: הגלת שלומים (ירמיה י"ג, יט) ת' גלו שלימא אתקבלו תושלימת עובדיכון. פרוש א' גלות שלמה, פרוש ב' לשון תשלומים. ואמר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים ע"ז, י"א) ת' ואמרית מרעותי היא אשתניו גבורת ימין עלאה. ואמרת בעותי הוא שנין דקין הימין. פרוש א' חלותי לשון מחלה ושנות לשון שנוי, פרוש ב' חלותי לשון בקשה, שנות קץ הימין. והוא כתובה פנים ואחור (יחזקאל ב, י) ת' והיא כתיבא מאפהא ומאחורא מאן דהוה מן שרויא ומה דעתיד למהוי בסופא. פ"א כמשמעו משני הצדדים, פ"ב מה שהיה ומה שיהיה.

ח. בארבעת עשר שנין. בארבע שעין — לדעתי יש לקים הגרסא והכונה, כשכלו לישמעאל י"ג שנה ובתחלת הי"ד מל אותו. וכן אמרו חז"ל שנמול ביוה"כ.

ל. תתבחרון, תתבחנון — יש לקים הגרסא, כי התרגום מחליף נו"ן בריש בחלוף בן בר, כמו בחון (ירמיה ו, כ"ז) תרגום בחיר.

מד. בלא אגר, באגר — קשה לי לקבל תקון זה מפני שבפסוק »ואם גנב יגנב« ת' שוב דהוה ליה עמה אגר נטיר, ואם גם הראשון באגר למה הכפיל?..

על כן דעתי נוטה לומר כי לדעת התרגום מדבר פסוק ראשון, בשומר חנם לפטרו משבורה ומתה, ומן ואם גנב יגנוב מדובר בשומר שכר. ומה שהמריצו לפרש כן הוא משום דקשה ליה »נשבר« תרגם אתביר מן חיוא, כמו ולא שבר את החמור (מ״א י״ג) »ואם טרף יטרף« ג״כ ע״י חיה. ולמה הכפיל הכתוב לדבר מן הטרפה »או נשבר«, »אם טרף יטרף«, על כן מוקים הראשון בשומר חנם לפטרו משבורה ומתה והשני בשומר שכר. אבל לדידן אין זו קושיא, כי יש הבדל בין שבר לטרף, הבהמה הנשברת ע״י חיה תשאר הנבלה שלמה, כמו שמצינו בנביא, וטרף הוא אם הנבלה תאכל, כי טרף ענינו מזון: הטריפני לחם חקי. טרף נתן ליראיו. וזו היא כונת הכתוב: אם ישבר השור שאין להכיר בו שמת בידי חיה ישבע השומר ויפטר, אבל אם טרף יטרף וחלק מן הבשר נאכל אין צרך לו להשבע, רק יביא שתי כרעים ובדל אזן ולא ישלם.

מז. ומבעז, ומכען — בתרגום אשר לפני (חומש דפוס פיעטרקוב תרמ״ט) כתוב ומכען כמו שתקן.

סו. על מיא מימר. לי בזה דעת אחרת. כי בשני אופנים יש ממש בעדות עד אחד, בסוטה, כמו שאמרו: ועד אין בה, הא אם יש בה אפילו עד אחד שאמר נטמאה לא היתה שותה, גם בדיני ממונות לחיב שבועה. וזה שת׳ »על טומריא על מיא«, נסתרת במים המאוררים.

עב. וולדי בעירכון — השלים החסרון. ותמהני שלא השלים רק חסרון אחד ובתרגום יש הרבה השמטות. על פסוק »וזה אשר תעשה אתה«... (בראשית ו, ט״ו אין תרגום. וכן על פסוק: ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (שם כ״א, ל״ד) וכן: ויקבץ את אכל שבע שנים (שם מ״א, מ״ח) וכן: יקח נא מעט מים (שם י״ח, ד) לא תרגם רק שתי התיבות »תחת העץ«. וכן בתרגום נו״כ השמטות רבות.

עה. ברת קלה נפלת, נפקת — לדעתי אין צרך בתקון והוא לשון הכתוב: קל מן שמיא נפל (דניאל ד, כ״ח).

מו. עיקר, איקר — בתרגום שלפני כתוב איקר.

גריבה (פולין).

אברהם מרדכי פיורקא:

כל הכתוב לחיים

קובץ מכתבים ושאלות שנשלחו אלי ותשובות שהשבתי עליהם.

יא. *)

לכבוד ידידי הה״ג מהרח״ה טשארנאטשאפקי הי״ו רב דק״ק גאלין (פולין).

אתמול שבתי מקארלסבאד, והנני בתשובה על מה דבדק לן מר בתוספות תענית ט״ו: ד״ה »ונותנין אפר על גבי וכו׳. ואותו אפר הוי מעצם אדם שהרי הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עצמות«. ובדף ט״ז: בד״ה »אפר מקלה. פירוש אותו אפר הוה מדבר הנשרף מעצמות אדם כדי לזכור עקדת יצחק דאלמלא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר כמו כן מהני עפר סתם והיינו פירוש איכא בינייהו עפר סתם«. ודברי התוספות קשים להולמם מרישא ועד סיפא ובפרט מאיזה מקום היה להם אפר אדם וצ״ע. עכ״ל.

*) ראה ספר החיים תרל״ב עמוד 171—173.

כבר עמד בזה על מדוכה זו רבינו יעקב עמדין »בחדושים והגהות על מסכת תענית« בש"ס ווילנא. וזה לשונו: »תוס' ד"ה ונותנין. מעצם אדם. נ"ב צ"ע אך זר הוא ותמה על עצמך מאיזה עצם אדם יהא אפר זה ואיה ימצאוהו וכי ישרפו עצם אדם בשביל כך ועי' עוד לקמן שבחנם באו לידי כך«. עוד שם: »תוס' ד"ה אפר כו' מעצמות אדם כדי כו'. נ"ב אינו מוכרח שבשביל כך יצטרכו לאפר של עצמות אדם דוקא. שגם באפר של עצים יש זכרון לאפרו של יצחק. אדרבא משם ראיה שא"צ לאפר של עצם אדם שהרי יצחק לא נשרף אלא אפר של עצם שנשא לצורך עקידתו ונשרפו ונעשו אפר. זה שקרוי אפרו של יצחק. לכן באפר של שריפת עצים בעלמא יש זכירה זו. זה פשוט ברור ומוכרח שלא כדתו"ס שהם ודאי זרים מאד גם בלא"ה כמש"ל«. עכ"ל.

»אפרו של יצחק« ידוע בדברי חכז"ל: »א"ל יצחק אבא מהר ועשה רצון יוצרך ושורפני יפה ואפר שלי הולך לאמי ותינחהו וכו'« (יל"ש וירא כב, קא). »ובהשחית ראה ה' וינחם מאי ראה. ושמואל אמר אפרו של יצחק ראה שנאמר (בראשית ל"ב) אלהים יראה לו השה« (ברכות ס"ב). »מזבח מנא ידעי. ור' יצחק בר נפחא אמר, אפרו של יצחק ראו שמונח באותו מקום« (זבחים ס"ב). »אפרו של איל (שנקרב תחת יצחק) הוא יסוד שעל גבי מזבח הפנימי« (פדר"א פל"א).

ואפשר שהיה כתוב לפני התוספות »מ ע צ ם א י ל« שהוא הוא אפרו של יצחק, או שהיה כתוב בר"ת »מ ע צ ם א'« ופתרו אח"כ ל»א ד ם«. או שהיה כתוב סתם »מ ע צ ם« והמעתיקים הוסיפו אח"כ תיבת »א ד ם«.

הומנה י"ד מנחם־אב.

הרב חיים יהודה עהרענרייך

יב.

לכבוד הה"ג מהר"ש הלוי שפייער הי"ו שטראסבורג.

הנני בתשובה על חידושו אשר הציע לפני לקיים דברי רש"י בחולין לט. ד"ה זה"ק ומה. »מוקדשין שנפסלין במחשבה בארבע עבודות שחיטה וקבלה וזריקה והולכה וכו'«, וגריר בתרי' הר"ע מברטנורה בחולין פ"ב מ"ז, שהעיר ע"ז בעל תוספות יום טוב שם »ובדין הוא דלקדמו להולכה דהא קדמה לה לזריקה אלא משום דיש מחלוקת בה (ר"ש ורבנן) במ"ד פ"ק דזבחים. להכי אחרוהו וכתבוהו. כך נראה לי כדי שלא להגיה«. (בצדק השיב על הערה זו בעל ראשון לציון »וודאי לאוקמא גירסא סייעתא דשמיא היא. אבל לעייל בגדר דחיקא למאוד אחרי דקיי"ל כחכמים במשנה ד' פרק קמא דזבחים נגד רבי שמעון והולכה היא עבודה ממש, יא"כ אין אחריות על רש"י ורע"ב לפרש נגד ההילכתא גם בהרבה מקומות במשנה סידר רבי על הסדר שחיטה קבלה והולכה וזריקה. ודע גם בפסחים ס' ע"ב כתב רש"י בד"ה ישנו בארבע עבודות שחט או קיבל או זרק או הלך כו'«). ולדעתו »שמר רש"י סדר זה משום דבזבחים ד. יליף לי' הש"ס בהך סדרא מקראי. דהתם פריך ברישא, זריקה מנ"ל, ובתר הכי גמר להלכה מקרא. וכיון דהתם הוא מקור מים החיים דהא מוכרח לה שם מתורה שבכתב, משום הכי בחר לסדר הזה. ומעתה תלונתו של התויו"ט על הש"ס, והיא גופא קשיא? וי"ל דלמקשן קמא דפריך זריקה מנ"ל פשיטא לי' דהולכה בכלל קבלה, וכיון דגמר קבלה תו לא צריך קרא להולכה, ורק מקשן

אחר דשמע להך שמעתתא, לדידי׳ קשיא לי׳ למה לא גמר ג״כ הולכה? וע״ז השיב לו, הא פשיטא לי׳ דהולכה לא תפקא מכלל קבלה. וממה נפשך דברי רש״י אין צריכים הגהה«. עכ״ל.

ראשית אודיעו כי בכ״י רש״י (מובא בדקדוקי סופרים חולין לט. אות ט׳) הגי׳ »מה מוקדשין שפוסלין במחשבת ארבע עבודות שחיטה זריקה קבלה והולכה כו׳«. ולגירסא זו אין מקום לא לתירוצו של התויו״ט ולא להשערתו של כבודו. וכיון שבין כך ובין כך ידי סופרים שלטו בדברי רש״י שלפנינו — מ״ט לא נאמר תבא הנוסחא האמיתית ותכריע ביניהם וצ״ל ברש״י: »שחיטה קבלה הלכה וזריקה«.

וראה כי בדברי רש״י פסחים ס׳: בד״ה וישנו בארבע עבודות. »שחט או קיבל דמו או זרק או הלך« כו׳, אשר ציין להם בעל ראשון לציון, נשתרבבו ג״כ המלות, ובכ״י רש״י שם (מובא בדקדוקי סופרים פסחים ס״א, אות ב׳) הגירסא »שחט או קבל הילך או זרק«, וכ״ה הסדר הנכון בדפוס ווינציא ש״ח, וכן הגיה מדעתו בהגהות הגרי״ב. א״כ לא רחק הדבר לאמר כי גם ברש״י חולין לפנינו טעות סופר הוא.

וגם לטעמו ששמר רש״י סדר זה על פי הסדר הסוגיא בזבחים דף ד׳. — יש לפרוך, מ״ט לא שמר רש״י יותר הסדר של המשנה בזבחים פרק א׳ משנה ד׳ »שהזבח נפסל בארבעה דברים בשחיטה ובקבול ובהלוך ובזריקה«, וכי אין סדר למשנה?

ותלונתו על סדר הסוגיא בזבחים שם, הדבר פשוט, אחרי »דהולכה לא תפקה מכלל קבלה«, סדרה בעל הש״ס באחרונה, והקדים זריקה דילי׳ לי׳ מקרא מיוחד.

הומננה כ״ג סיון תרצ״ב.

הרב חיים יהודה עהרענרייך

י״ג.

ב״ה י״ד תשרי תרצ״ג הומננה.

כבוד הה״ג מהר״י הערשקאָוויטש הי״ו רב בט״ס מיקלוש.

הנני חוזר ונעור ע״ד דקדוקו שהזכיר לפני בהיותו פה בצל קורתי ברש״י סוכה נ״ג. »מי איכא דידע כו׳ דוד לא היה מורה הלכה בפני רבו אחיתופל והוא היה שם«. ודקדק מנ״ל דדוד היה ידע, ואף שלא יהיה מורה הלכה בפני רבו אחיתופל שאל, מי איכא דידע וכו׳, דילמא לא היה ידע דוד הך דינא, ושאל להורות לו הדרך אשר ילך בו?

ויפה כיון »שכן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד« (אבות פרק קנין תורה מ״ג), וקשה הא גמר מיניה תו הא דשרי למיכתב שם אחספא ומשדי בתהומא, כדאיתא הכי? וע״כ פירש״י דוד היה ידע דין זה, והא דשאל, משום »דדוד לא היה מורה הלכה בפני רבו אחיתופל והוא היה שם«. ושפיר לא למד ממנו רק שני דברים בלבד.

אמנם באמת עוד מצינו במ״ר במדבר פ״ד שלמד ממנו שהלוים צריכין לשאת הארון על הכתף. ומובא גם בספרי פרשת נשא ז, ז.

וכבר הרגיש בזה יעב"ץ בפירושו לאבות שם, ותירץ »וי"ל ההוא שעתא דקאמר הך קרא ואתה אנוש כערכי וגו' אכתי לא אגמריה טפיה וכו'«. והנה המהרש"ש לאבות שם כתב: »והנה מצינו בסוכה (נ"ג) דלמד ממנו שמותר לכתוב שם אחספא וכו' וזה י"ל ע"פ מש"כ במכות (יא) בס"ד ע"ש. ושם כתב: »ימחה. וקללה זו בחנם היתה שלא כו' אלא אם אינו אומר א"כ הוא על תנאי כדלקמן ולמש"כ רש"י בסוכה דדוד לא היה מורה הלכה בפני רבו כו' משמע משום דזה פשוט לכל שמותר שהוא פק"נ דכה"ע וא"כ באמת על חנם קללו דגם אם לא היה אומר בעצמו הוה שרי ליה«.

ובעקר הענין מצינו בסנהדרין ק"ו: בתחילה קרא דוד לאחיתופל רבו ולבסוף קראו חברו ולבסוף קראו תלמידו. ראה עוד שו"ט נח, א. וראה אגדה זו משונה בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, כט, א.

ואחתום בברכת התורה ולומדיה

הרב חיים יהודה עהרענרייך.

בתי־סופרים.

(לתולדות ה"ישיבה" הגדולה לבית ה"ספרים" בפרסבורג.)

החודש מרחשון בשנת תרצ"ז, זמן־היסטורי לתורתנו ולתופשיה, מקרא קדש לכל בית ישראל אשר התורה נשמת חייו — ל»ישיבה« הגדולה לבית ה»סופרים« בעיר פרסבורג, תמלאנה מאה ושלשים שנה, מאז הוסדה בעיר המעטירה הזאת, על־ידי אבי־משפחת־»הסופרים« מרן בעל חתם-סופר« ז"ל.

מאה ושלשים שנה של הרבצת תורה ויראה; מאה ושלשים שנה של הפצת אור ה' ואמתו — לאו מילתא זוטרתא היא.

וארשה לי לקרא לכל חברי תלמידי הישיבה בפרסבורג, די בכל אתר ואתר: וחגתם אותו חג לה'!

לדעתי הי' ראוי לחבר ליום החג הזה את **"ספר תולדות תלמידי ישיבת פרסבורג לבית הסופרים"**, משנות תקס"ז—תרצ"ז.

במשך הזמן הזה פתוחה ישיבה זו לפני כל דורש ומבקש את דבר ה' ותורתו. אלפי נטיעותיו של כרם־פרסבורג נשתלו בכל ארצות תבל, מני אירופא עד אמריקה ואפריקה, בתורתם וחכמתם, ביראתם ובנועם מדותיהם. רבים מהם יצאו להוראה, להורות את עם ה' לתורה ולתעודה, רבים עשו חיל באמנות שונות — חבל שפרשת חייהם של אלו תשכח לדור אחרון.

כבר נסו רבים לגשת אל עבודה זו — אבל עדיין לא זכינו לדבר השלם. כי עבודה זו דרושה חפוש אחר חפוש בכל ספרות ישראל שי"ל במשך הזמן הזה, גם למסורות בעל־פה, מה שגלוי וידוע לתולדות בני הישיבה בפרסבורג — ואי אפשר לברך עליה על המוגמר, מהיום למחר.

על כן הנני פותח את שערי אוצרנו לקבוץ החומר לעבודה זו. יבוא כל מי אשר יודע חדוש בפרשה זו, ויודיעני את חדושו. שם כל תלמיד ותלמיד שלמד בבית ה»סופרים« בפרסבורג חביב עלינו — בלי שום חילוק באיזה אמנות כלה

חייו אחרי שעזב את הישיבה; אף אחד לא יפקד מ»ספר תולדות תלמידי ישיבת פרסבורג לבית הסופרים«. ! !

* מי שיודע לספר בפרטות מתולדתו ועבודתו של התלמיד הידוע לו — הרי זה משובח.

הנני פותח תחלה בפרסם החומר אשר אספתי וקבצתי בעצמי, לצורך עבודה זו.

הרב חיים יהודה עהרענרייך.

א
הרב ר' נפתלי הירץ זצ"ל.

בספר »דברים אחדים« ירושלים תרפ"ט, דפוס הר"ש הלוי צוקרמן, כתוב על השער דברים האלו:

דברים אחדים בדברי הלכה ודברי אגדה אשר חנן ה' אותי אליהו קלאצקין באאמו"ר הרב הגאון ר' נפתלי הירץ זצ"ל שזכה ללמוד שנתים (תקצ"ז—תקצ"ח) בישיבת החתם סופר ולהשיג מכתב מליצה מפואר מגאון הגאונים זצלה"ה בכתי"ק...«

ופניתי אל נכדו של הרב הג' ר' נפתלי הירץ זצ"ל הוא החה"ש מר יעקב קלאצקין מברלין בנו של הרב הג' ר' אליהו קלאצקין זצ"ל ששכב לן חיים בשנת תרצ"ב בירושלים שיודיעני פרטים אחדים מתולדות אבי זקנו. וזאת תשובתו:

ברלין כ"ו תשרי תרצ"ג.

לכבוד הרב ר' חיים יהודה ערנרייך — הומנגה.

רב נכבה,

הריני ממלא בזה את בקשתו ומוסר לו פרטים אחדים מתולדות אבי זקני הרב ר' נפתלי הירץ ז"ל.

הוא נולד בדוינסק ר"ה תקפ"ג. מצד אביו הוא מצאצאי ר' יעקב דישר אב"ד במיץ, מצד אמו מצאצאי ר' רפאל המבורגר, בעל »פני משה« על הירושלמי ור' נפתלי הירץ אב"ד בירזש, מגדולי תלמידי הגר"א. בן שמונה בא למינסק לישיבת הג' ר' משה צבי היילפרין, משם יצא לוילנה לישיבת שארו הג' ר' מרדכי קלאצקין. ובשנת תקצ"ז בא לפרסבורג לישיבת הג' ר' משה סופר, שם למד ג' שנה וג' חדשים(?) ואח"כ שב לעיר מולדתו ולמד אצל הג' ר' יהודה ליב בטלן. את תורת החסידות קבל מפי גדולי החבדיים בזמנו: ר' מנחם מנדל מליובוויטש, ר' הלל מפאריטש ור' אליהו יוסף ריבלין מדריבין. בשנת תר"ו נתקבל לרב בעיר אושפאל וישב שם כעשר שנים ומשם יצא לשימבורג ושמש שם ברבנות עד יום מותו — ר"ח שבט תרנ"ד. כמה מגדולי זמנו פנו אליו בשאלות ותשובות. הניח אחריו הרבה שו"ת וחדושים על ש"ס וכמה מהם נאבדו. מקצת מהם נתפרסמו ע"י בנו הרב ר' משה צבי הירש קלצקין בשם »אילה שלוחה« (ורשה תרע"ב), ונלוה אליו ספר »עמודי שש«, שו"ת וחדושי תורה מאת ששת בניו הרבנים.

מכתב המליצה מאת הג' ר' משה סופר אין בידי.

בכבוד רב
יעקב קלצקין.

בנתי בספרים

רשימות ביבליוגרפיות ודברי־בקרת.

שו"ת **סתרי ומגני.** אשר השיב לשואלים הקרובים והרחוקים הרב מוהר"ר ס י נ י זצ"ל בן מוהר"ר יקותיאל זאב שיפפער זצ"ל רב ואב"ד בקהל יראים בקארלסרוהע באדען... פרלג פאן י. ראבינאָוויטץ קארלסרוהע... טירנוי בדפוסו של ליפמן הכהן קאטצבורג בשנת תרצ"ב לפ"ק. 112 4 עמודים 8⁰.

הרב מוהר"ר סיני שיפפער ז"ל היה מפורסם לתלמיד־חכם מופלג אף בחוג הלומדים שבחוץ לגרמניה. כל העתונים התורנים של זמנו הביאו את חדושיו ופסקיו בעמקי הלכה. וכל מגמתו הי' להפיץ מעינותיו חוצה. אחר שזכה לישב על כסא הרבנות בקארלסרוהע ארבעים שנה חישב להוציא לאור ארבעים תשובות »הנוגעות לרוב בעניני הזמן«. אבל לא עלתה לו, כי פתאום שבק לן חיים ביום ט"ו מרחשון תרפ"ג. ועלינו להודות לחתניו הנכבדים שקמו לעשות נחת רוח לנשמתו והו"ל כ"ו תשובות. בכל תשובותיו הוא נושא־ונותן בבקיאות, בסברא, ואליבא דהלכתא. חבל על הני מרגליות טובות שלא זכו לגאולה. ולא טוב עשו המו"ל כי לא צרפו אל הספר מ פ ת ח־ה ת ש ו ב ו ת. כי אנו מוצאים בו ת ש ו ב ו ת על ש א ל ו ת נחוצות ל כ ל ר ב ו מ ו ר ה־ה ו ר א ה.

ספר **אור הישר** דרושים לכל הפרשיות ספר בראשית. המקיפים כמה וכמה ענינים, בחיי הישראל והאנושי.. נלוה אליו קונטרס »י ק ר א ד ש כ ב י« תמצית מן ההספדים שדרשתי על אנשים גדולי ערך. מאתי שמואל יצחק הילמן מלונדון.. בדפוס עקספרעס לונדון. 4 160' עמודים 8⁰.

הרב מהרש"י הילמן איננו רק נאה מפרש־התלמוד (ראה אוצר־החיים תרפ"ז עמוד כ, לח, תרצ"ב עמוד 29) כי אם גם נאה דורש. בספרו זה ימצאו נחת דרשני זמננו המחזרים אחרי »דברים־טובים«, שיש בהם כח להמשיך את לב השומעים. בההספדים על הגאונים שבדורו, ימצא גם ההיסטוריון חומר רב לעבודתו. התוצאה יפה מאוד.

ספר **אשד הנהר** מאת הרב שלמה דוד פאָזנער רבדק"ק דוויזי סישי. תרצ"ב. (דפוס אנגלאָ העברעוו ניורק) 200 עמודים, 8⁰. עם תמונת המחבר.

הרב המחבר הנכבד שהגיע לגבורה (עד מאה ועשרים שנה) מפרסם מעט מהרבה אשר חננו ה' — לבקשת צאצאיו ומוקיריו. ובאמת ראוים הדברים למי שאומרם. יש בספרו זה דרושים של ט ע ם ו ח ד ו ש, ו»מעט בקרת על איזה ספרים חדשים שנתחברו בעת האחרונה וכגעת בהם רוח מצויה של בקרת מיד נפלו ונשברו« (שער מיוחד בעמוד 125) הוא דן דין קשה על ספרו של י. מארק »גדולים פון אונזער צייט«, ביחוד לתולדת הרב מלבי"ם. הוא מוסר דברים חדשים מחיי המלבי"ם — מכל אשר ראה בעיניו, כי ישב שלש שנים בצותא חדא עם המלבי"ם בעיר לינשיטץ. כל הבא לכתוב תולדות המלבי"ם ימצא בדבריו חומר רב לבנינו.

במאמרו »מלכי ישפר עליך« (שער מיוחד בעמוד 143) הוא מבקר את ספר »מלכי בקדש« להרב מהרח"ה מהובוקין. בסוף הספר קבע ב' תשובות להלכה.

הנייר, הדפוס והכריכה מן הטוב והיפה.

Literatur über die Jüdische Frau mit einem Anhang Literatur über die Ehe, von Regierungsrat Dr. Bernhard Wachstein Bibliotheksdirektor Wien 1931 4 עמ' 8⁰. (דפוס רבינוביטש וינה)

מפרי שקידתו וחריצתו של חכם־הביבליוגרפיה המפורסם דר. דובער וכשטיין זכינו לרשימה זו המעניינת את לב העוסקים במקצוע זה. בקונטרס שלפנינו הוא נותן רשימה מכל הספרים והמאמרים הנמצאים בספרית הקהלה הוינאית על »האשה היהודית«. ואחרי שאין עבודתו מגעת מחוץ לחומת הספריה הנזכרת, מובן ממילא כי אין לנו לדרוש מעבודתו שלמות־הנרצה. בעשרה פרקים הוא מחלק את החומר על הנושא האמור: א) ביבליוגרפיה. ב) האשה בתקופת התנכי"ת ולפניה. ג) האשה על־פי הספרות התנכי"ת־התלמודית. ד) על־פי הספרות התלמודית־הרבנית. ה) צוויים של מנהג. ו) האשה בימי הבינים עד סוף מאה הי"ח. ז) האשה בעת החדשה. ח) נשים חשובות. ט) האשה באספקלרית הזמנים. י) נשים תנכיות ואחר־תנכיות בתור גברתניות בספרות־השיר. ונוסף להם — הספרות על הנשואין.

מה טוב! אם המחבר הנכבד יאזר את מתנו לתת לפנינו כל מה שיש בכלל באוצר ספרותנו על הנושא הזה -- כי מי כמוהו מומחה לאותה מלאכה.

Mozes im Lichte der Agada. von Dr. Phil. Aaron Rosmarin 1932. The Goldblatt Publisching Co. New-York 157 ע' 8⁰.

מטרת הספר: לתאר תמונת משה רבינו לאור האגדה. כל ישראל יש להם חלק במשה — »אין דור שאין בו כמשה« (ב"ר פנ"ו), כלומר, אין דור שלא טפח באישיותו ובאפיו של משה רבינו על פי חזיון־לבו — ומהמון האגדות והדרשות שנאמרו בכל דור ודור על משה רבינו, נעשה הספר הזה. הספר הזה מושך את לב הקורא הפשוט והחוקר כאחד. הקורא הפשוט ימצא במדור העליון דברי ימי משה, בדרך ספור קל ויפה, והקורא החוקר ישים לבו אל המדור התחתון, המלא הערות וחדושים לכל הכתוב במדור העליון. ואם המדור העליון הוא אמנותי על ידי השפה הנעימה והפשוטה, המדור התחתון הוא מחקרי במלוא מובן המלה, על ידי הדייקנות בכל החומר על הנושא הזה.

אפשר שהמחבר עבר על איזה אגדה לגבי משה רבינו, שלא הזכירה בספרו — אין לנו לדקדק עמו כחוט השערה. מודים אנחנו לו בעד המתנה החשובה אשר נתן לנו, למרות איזה פגימות הנמצאות בה.

וכשם שנפלא הספר הזה בתוכנו, כך יפה הוא גם בחיצוניותו.

מלון קונקורדנציוני **ללשון הפיוטים** מאת יעקב כנעני. הוצאת »פיט« ירושלים שנת תרצ"א. (דפוס רפאל חיים הכהן ירושלים) 18 46 עמודים, 8⁰ (חוברת לדוגמא).

אבן מאסו הבונים — לשונם של הפיוטים שקראו עליה תגר עוד רבותינו הקדמונים, ונחשבה עד לפני זמן מועט, »לדוגמה טפוסית של לשון משובשת ומבולבלת« — היתה לראש פינה ביד מר יעקב כנעני. המחבר הצעיר הזה, מתוך

עבודתו במלונו הגדול של בן־יהודה תחת ידו של הרב מ. צ. סגל, בא לידי הכרת הצורך במלון קונקורדנציוני מיוחד ללשון הפיוטים. »מלון שיקיף ויכלול את החרושים הלשוניים המרוכים שבכל רחבי הספרות הפיוטית«. המלון הזה »צריך לשמש ראי נאמן ללשון הפיוטים על כל צורותיה, דרכי התפתחותה, כיווניה וחדושיה הסגנוניים והלשוניים לפי סדר חרונולוגי, ועל ידי כך יתברר מיהו המחדש של מלה זו או אחרת, ומיהו היוצר של חדוש פלוני או אלמוני, ואז נוכל גם להביא במספר את חדושיו של כל פיטן ופיטן לחוד, ומי מן הפיטנים לא לקח אלא מן המוכן ונמשך אחרי רבותיו הגדולים ורק הוסיף נופך משלו, ומהו הנופך שהוסיף?« ומר כנעני לקח על שכמו להוציא מכח אל הפועל את מחשבות לבו. והחוברות לדוגמה שלפנינו מראה על הדרך ,אשר בה ילך במלונו ללשון הפיוטים, שעתיד הוא להוציא לאור. ועד כמה שיש לדון ממנה נגש המחבר אל עבודתו בבקיאות נפלאה בתורת הבלשנית ובהתמסרות יתירה, הוא מפרש כל מלה לפי שרשה בצרוף הערות ומראה מקומות בשולי היריעה. אמנם לה»חוברת לדוגמה« יש גם ערך עצמי, ערך של »דבר שלם«, כי היא מכילה אוצר לשונם של שני הפייטנים הגדולים, יוסי בן יוסי ויניי, עד כמה שנמצא מהם בדפוס.

מי יתן שלה»מפעל החשוב והנצרך« הזה ימצאו אחי־עזר ואחי־סמך שיתמכו את ידי המחבר בהוצאת הספר כולו בעגלא ובזמן קרוב.

צרופי לשון שלשת אלפים בטויים עברית־גרמנית — גרמנית־עברית מלוקטים ומתורגמים בידי ברוך קרופניק. בית מסחר ספרים ראובן מס ברלין תרצ"ב. (דפוס וואגשאל ברלין) 43 עמודים 8°.

Hebräische Phraseologie 3000 Redewendungen, Deuts-hebräisch Hebräisch-deuts ausgewählt und übertrager, von Baruch Krupnick. Buchhandlung Rubin Máss Berlin 1932. 36 ע׳ 8°.

מן ההקדמה: — »קונטרס זה בא לסייע ללומדי עברית בקראם בכתבם ובדברם, בשעה שהמלונים שבידיהם על פי רוב נתבעים ואינם נותנים. דוקא צרופי הלשון וביטוייה השגורים הם הם הקובעים את נפשה ופרצופה של כל לשון וביחוד של הלשון העברית החדשה שהוא אוצר בלום של ניבים ואשגרות מכמה הויות ספרותיים ושכבות תרבותיות... שלשת אלף הערכים שניתנו כאן הם מבחר מן המבחר ומקורב בלשון הספרותית המעולה.«

מחיר הספר כל־כך נמוך — M· 1·50 — עד שכל אדם מישראל יכול לזכות בו.

ספר **זכרון שמואל** חלק ב׳ רעיונות ביהדות ובאורים להרבה פרשיות התורה. חבר מאת שמואל מנחם הלוי פיין רב בעיר דעטראיט... תרצ"ב לפ"ק. (דפוס זאלין־געללמן סט. לאויס). 96 עמודים, 8.

הספר הזה כתוב בסגנון נעים ובשפה ברורה, תוכו רצוף דברים הנשמעים לפי רוח־הזמן מתובלים בדברי תורה ומדרשי חכז"ל.

הרב ח. י. עהרענרייך.

פרס ב׳ לחותמי ה„אוצר החיים״!!!

כל כרכי „אוצר החיים״ שיצאו לאור עד היום (תרפ״ה–תרצ״ב 8 כרכים) רק בעד 6 דולרים עם המשלוח.

ספרים שנתקבלו במערכת „אוצר־החיים״.

ספר עבודת המלך חדושים ובאורים על הרמב״ם מאת גאון ישראל רבנו מנחם קראקאווסקי זצ״ל ומו״צ דמתא ווילנה.

Rab'na M. Krakowskiego, Wilno, Polánd.

דברים ככתבם דרושים מאת הרב הגאון יהודה ליב גרויבארט טורונטו. תרצ״ב. להשיגו:

Rabbi S. A. Pardes Chicago, Ill. 34/6 Donglas Boullvard. Ám.

כרם פתחיה באורי מאמרי חז״ל על פי שיטת ותבונת אומריהם. דרכי חייהם ותקופת זמנם מאת הרב הגאון ר׳ פתחיה מענקין אבד״ק סעננא, רוסיא. מחירו 2 דולאר. הכתבת: מ. ע. מנקין, ירושלים, מאה שערים ת. ד. 10

על המילה הגיון לב איש יהודי בדבר שאלת המילה. לובלין תרס״ט.

השבון פרטי־כל השני מחברת מחזיקי הישיבות משנה תרצ״ב לפ״ק.

ספר **נר למאור** כולל פירש מספיק להספר הקדוש »אור החיים« על התורה מאת הרב הגאון ר׳ ראובן מרגליות לבוב.

Ksieg. R. Margolies Lwow, Kazmierzowska 35. Polánd

ספר **חסד לאברהם השלישי** חדושים ובאורים להרב הגאון ר׳ אברהם צבי ברודנא ירושלים.

Rabbi A. Brudne, Mea Shearim Jerusalem.

מסכת אבות עם פרוש לב אבות פרוש נחמד ונעים במוסר השכל להרב הגאון ר׳ גדלי׳ סילווערסטאן הרב דעיר וואשינגטאן הבירה. תרצ״ב.

Rabbi G. Silverstone 1511 Lamont Str. Washington. Ám.

רבי יעקב יצחק מפשיסחה »היהודי הקדוש« זמנו, חייו ותורתו מאת הה״ג ר׳ צבי מאיר הכהן רבינוביץ ב׳ חוברות. תרצ״ב.

H. M. Rabinowitz Krakow, Wawrzyuca 11 Polen.

אפרים ירושלמי: **חקרים בהיסטוריה ובדת הישראלית.** חלק ראשון. הוצאת בית מסחר והוצאת ספרים »דרום« ירושלים. רחוב בן יהודה. מחירו 4 שילינגים.

אפרים ירושלמי: **מחקרים בהסטוריה ובדת הישראלית.** ספר שני. הכהנים והנביאים בתקופת בית ראשון. ירושלם תרצ״א. מחירו 2 שיללינגים. הכתבת: ירושלמי, תל־אביב, מרחביה 9 אצל גולדברג.

הגשר עתון להלכה ואגדה. שנה א׳ (תרצ״ג) כנף א׳. הכתבת:

Abraham Schwartz Sala Slovensko

גן המשלים והחידות אסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה. עפ״י כת״י שאול בן עבד־אל יוסף בהשואה לכתבי יד אחרים. מגה, מסדר, מבאר ונערך על־ידי דוד ילין. חלק ראשון. ירושלים תרצ״ג. הכתבת: ירושלים,

84 Isaisch Street

ספר **אשד הנדר** (ראה בנתי בספרים).

Rabbi S. D. Posner, 245 fifth Str. Jersey City

ספר **זכרון שמואל** (ראה שם).

Rabb' S. M Fine, 8630 **Beařeba** St. Cor **Alger Detroit** Ám.

MONATSCHRIFT für Gesch. u. Wiss. d. Jud. Breslau 1932. Heft 5.

Dr. Samuel Rappaport: Aus dem Ostjüdischen Volksleben SEUCHE HOCHZEIT. (Sonderdruck aus »Jüd. Jahrb. für Östreich« 5693.

ZEITSCHRIFT für die Gesch. d. Jud. in der Tschechoslowakei Prag—Brünn 3 Jahrg. Heft 1. 1932.

AZ ÉLET UTJA irta Amsel M. Rabbi Humenne C. S. R.

Die GESELLSCHFT ZUR FÖRDERUNG DER WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS E. V. blickt am 2. November d. J. auf ein dreissigjähriges Bestehen zurück. Sie hat während der Zeit ihres Wirkens die Aufgabe, der Wissenschaft des Judentums zu dienen, durch Herausgabe von Schriften und durch Subventionierung jüdisch—wissenschaftlicher Arbeiten auf das Glänzendste gelöst. Von dem »Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums« sind bisher 13 Bände erschienen, von dem »Corpus Tannaiticum« ist eben der dritte Band in den Druck gegeben. Die »Germania Judaica« wird vollendet. Ausserdem hat die Gesellschaft 37 »Schriften« herausgegeben. Die subventionierten Werke erreichen mindenstens dieselbe Ziffer. Auch die »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, das Organ der Gesellschaft, die jetzt im 76. Jahrgang erscheint, ist ein Beweis für ihre ungetrübte Schaffenskraft. Das Verzeichniss sämtlicher Veröffentlichungen der Gesellschaft, die an Mitglieder zu einem Vorzugspreis abgegeben werden, ist unentgeltlich vom Büro der Gesellschaft, Berlin—Schöneberg, Belzigerstr. 46, II. 2. (Nathan) zu beziehen. Etwa 1.500 Mitglieder in allen Teilen der Welt zeugen davon, dass es der Gesellschaft gelungen ist ,trotz der Ungunst der Zeiten nicht nur kulturfördernd zu wirken, sondern auch zur Annäherung und Verständigung zwischen den einzelnen Län Ländern beizutragen.